

nápisov, najskôr v cirkevných a neskôr aj v svetských objektoch, možno chápať ako dôležitú indíciu pre rozširovanie znalosti čítania na danom území. Pre našu štúdiu bude preto zaujímavé sledovať, kedy sa v Tekove (čiastočne aj v susedných regiónoch) stretávame s prvými nápismi a s obmenou ich kvality a kvantity v priebehu stredoveku a raného novoveku.

Historické nápisy definujeme ako texty, ktoré netvoria súčasť diplomatickej či kodikologickej písomnej kultúry. Ide teda o texty na nepaleografických látkach (iných ako papyrus, pergamen, papier), ktorých autormi obvykle neboli školení pisári. Pre staršie obdobie (do 12. stor.) môžeme pre objasnenie kontextu vývoja nápisovej kultúry recipovať aj nápisy vyhotovené reprodukčnými technikami (teda nápisy na minciach, pečatiach a pod.), no pre mladšie obdobie ich vzhľadom na kvantitu už nericipujeme (podobne, ako je to aj pri epigrafických prácach v susedných štátoch). Myslíme si, že postihnutie vývoja nápisovej kultúry napovedá o literalite laických vrstiev skúmaného regiónu viac než analýza kodikologických či diplomatických prameňov. Oproti týmto písomnostiam, pôvodne určeným iba skupinám vzdelancov a hlavne vytváraným v špecializovaných centrách (kancelárie a skriptória), boli nápisy produktom pre širšiu verejnosť a ich výskyt indikoval prítomnosť písma znalej skupiny osôb.³

Vzhľadom na torzovitú dochovanú materiálu sa v príspevku budeme venovať aj celkovým kultúrnym a hospodárskym zmenám, ktoré ovplyvňovali vývoj nápisovej kultúry v skúmanom regióne. Komplexnejšie spracovanie problematiky stredovekých a ranonovovekých nápisov z Tekova zatiaľ v našej historiografii absentuje, čo bolo jedným z hlavných kritérií výberu tejto oblasti, no evidujeme viaceré práce, ktoré sa v rôznej miere zaoberajú štúdiom nápisových pamiatok z tohto regiónu a popri terénnom⁴ a archívnom výskume napomáhajú vytvoriť predstavu o regionálnom epigrafickom vývoji.⁵

Hypotetické počiatky stredovekých nápisov v Tekove (9. – 12. storočie)

Počiatky stredovekej písomnej kultúry vo vybranom regióne možno datovať do obdobia začiatku 9. storočia, kedy do Nitrianska prenikajú misionári zo zá-

³ Celoslovenská syntéza podrobného vývoja nápisovej kultúry do polovice 17. storočia bude spracovateľná po skompletizovaní terénnych výskumov a naplnení cieľov plynúcich z projektu CIS – Corpus Inscriptionum Slovaciae. V súčasnosti sú vytvorené edície historických nápisov z bývalých stolíc Šariš a Nitra a vo fáze prípravy sú edície z Bratislavskej stolice, Spiša, Tekova, Hontu a Liptova. K projektu CIS bližšie: ŠEDIVÝ, Juraj. Epigrafické výskumy na Slovensku. In ŠEDIVÝ, Juraj et al. Latinská epigrafia. Dejiny a metodika výskumu historických nápisov zo Slovenska. Bratislava, 2014, s. 57-63.

⁴ Za umožnenie dokumentácie cirkevných objektov patrí veľká vďaka Banskobystrickému a Nitrianskemu biskupstvu a rovnako všetkým ochotným pánom farárom a kostolníkom.

⁵ Napr.: KIANIČKA, Daniel. Epitafy na Kostole sv. Kataríny v Kremnici. In Kremnický letopis, 2006, roč. 5, č. 2, s. 10-17; BÁTORA, Jozef. Epigrafická pamiatka v Nevidzanoch. In Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1977, Nitra, 1978, s. 30-33; SZERÉMI. Tapolcsányi János sírköve Kis-Tapolcsányban. In Turul, 1890, roč. 8, č. 3, s. 131-132; ILKÓ, Kristína. Stredoveké nástenné maľby kostola svätého Jakuba staršieho v Želiezovciach. Rožňava, 2018, 168 s.; SRNKOVÁ, Jana. Epigrafické pamiatky okresu Prievidza do roku 1800 (diplomová práca). Brno: Masarykova univerzita v Brne, 2018, 168 s.; KOREKÁČ, Ján. Epigrafické pamiatky v severnom Tekove (diplomová práca). Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2021, 268 s.

padnej Európy.⁶ Znalosť čítania a písania bola v tomto období výsadou časti duchovenstva a výskyt prvých epigrafických nápisov môžeme preto predpokladať práve v sakrálnom prostredí, najmä na importovaných liturgických predmetoch, ako to potvrdzujú nápisy na dvoch plaketách z Bojnej. Tento nález pravdepodobne dokladá pôsobenie západnej kresťanskej misie v Nitriansku počas vlády Pribinu (resp. širšie v 1. tretine 9. storočia).⁷ Evidujeme aj názor, že sa na jednej z plakietských nachádza text v hlaholike,⁸ ktorá v našom regióne nakrátko súperila s latinským písmom, no vzhľadom na datovanie (cca jednu generáciu pred príchodom byzantskej misie) ide s najväčšou pravdepodobnosťou o latinské písmená. Okrem spomenutých plakietských sa na území Slovenska, z obdobia po odchode rímskych légii až po vznik Uhorského kráľovstva, našiel ešte jeden fragment nápisu z hradu Devín, umiestnený na zlomku okennej tabuľky a identifikovaný Katarínou Harmadyovou, na ktorom sú zachované dve latinské písmená.⁹

Cirkev bola v čase raného stredoveku nositeľkou vzdelanosti a samotná prítomnosť kresťanských stavieb by mohla indikovať aj výskyt historických nápisov, napríklad na už spomenutých liturgických predmetoch či nástenných maľbách.¹⁰ Priamo v Tekove sa však nenachádza písomne doložený chrám z preduhorskeho obdobia, no z archeologických výskumov máme vedomosti o kostoloch z tej doby v Hronskom Beňadiku a Želiezovciach.¹¹ Dodnes stojace preduhorské chrámy nachádzame tesne za hranicami skúmaného regiónu, v Kostol'anoch pod Tribečom a v Bíni.¹²

Prvé písomné doklady o sakrálnych stavbách v Tekove pochádzajú zo zakladacej listiny Hronskobeňadického opátstva z roku 1075.¹³ Hronský Beňadik sa stal dôležitým cirkevným (kristianizačným) a kultúrnym strediskom v svojom širšom okolí a pre región Tekova zohral kľúčovú úlohu aj vo vývoji písomnej kultúry, keďže pri Hronskobeňadickom konvente od 13. storočia pôsobilo aj

⁶ ŠEDIVÝ, *Historické nápisy*, s. 327.

⁷ PIETA, Karol. *Včasnostredoveké mocenské centrum Bojná – výskumy v rokoch 2007 – 2013*. In Bojná 2. *Nové výsledky výskumov včasnostredovekých hradísk*. Nitra, 2015, s. 41.

⁸ ŽIGO, Pavol. *Neznámy text na plakete z Bojnej*. In *Historický časopis*, 2014, roč. 62, č. 1, s. 6.

⁹ GAHÉR, František. *Historické nápisy z Nitrianskej stolice do roku 1650*. Bratislava, 2023, s. 30.

¹⁰ Z Tekova môžeme spomenúť ojedinelý nález rovnoramenného zlatého krížika s postavou Krista z 9. storočia zo Zlatých Moraviec. RATKOŠ, Peter. *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava, 1964, obr. 11. Na krížiku sa však nápis nenachádza, no tento nález potvrdzuje prítomnosť cirkevných predmetov z preduhorskeho obdobia, ktoré by mohli obsahovať nápisy. Časť z nich bola importovaná nielen z oblasti latinskej kultúry ale aj z Byzancie, možno preto predpokladať aj prítomnosť krátkych nápisov gréckym písmom (napr. IHC/XPC).

¹¹ Kostol v Hronskom Beňadiku stál na mieste dnešného opátstva približne v 10. storočí a kostol s cintorínom z 9. – 10. storočia sa nachádzal v Želiezovciach. SITÁR, Tomáš. *Osídlenie Tekovskej stolice v stredoveku*. Krná, 2020, s. 500, 619.

¹² Kostol v obci Kostol'any pod Tribečom je datovaný do konca 9. až 1. tretiny 10. storočia a nachádza sa na hranici medzi bývalou Tekovskou a Nitrianskou stolicou, neďaleko za hranicou s Ostrihomskou stolicou je situovaná rotunda v obci Bíňa, ktorej vznik môžeme datovať možno už do konca 10. storočia. BOTEK, Andrej. *Veľkomoravské kontexty v ranostredovekej sakrálnej architektúre na Slovensku*. In *Historický časopis*, 2016, roč. 64, č. 3, s. 387, 394.

¹³ Bližšie k založeniu opátstva napr.: STOKLASOVÁ, Dana. *Dejiny Benediktínskeho opátstva v Hronskom svätom Beňadiku do roku 1565*. Trnava, 2015, s. 18-23.

hodnoverné miesto.¹⁴ Význam opátstva reflektujú aj získané práva, ktoré jeho opátov stavali na úroveň biskupov. Boli to osobnosti uznávané v najvyšších cirkevných a svetských kruhoch, zastávali posty kráľovských diplomatov, s majetkovými spormi sa zúčastňovali generálnych kongregácií Tekovskej stolice a významnú úlohu zohrávali v benediktínskom ráde v rámci Uhorska. V roku 1364 sa tu zišla aj generálna kapitula benediktínov z celého kráľovstva. Podriadený opátstvu bol benediktínsky priorát v Štôle a fíliou mal byť aj trnavský benediktínsky priorát pri Špitáli sv. Kríža.¹⁵ Zo spomenutej zakladacej listiny je písomne doložená aj ďalšia sakrálna stavba v Tekove, kostol Panny Márie v obci Kňažice.¹⁶

V 12. storočí stúpa počet dokladov o cirkevných objektoch. V roku 1156 evidujeme písomnú zmienku o Kostole sv. Martina v Bratke a z tohože roku pochádza aj zoznam farností Tekovského archidiaconátu, ktoré platili desiatky ostrihomským kanonikom. Za veľké boli označené desiatky farností Beladice, Klasov, Lovce a Sľažany, farnosti Iňa, Trávnica a Žengov platili stredné desiatky a malé desiatky prislúchali farnostiam Belek, Seky a Senča.¹⁷

Okrem cirkevných štruktúr sa od 11. storočia formovali aj svetské mocenské štruktúry. Tekovský kráľovský komitát sa začal utvárať už v období formovania Uhorska a podobne ako v iných regiónoch sa na prelome 13. a 14. storočia transformoval na šľachtickú stolicu.¹⁸ Počas 11. a 12. storočia možno predpokladať vytvorenie siete svetských mocenských centier lokálnej až regionálnej úrovne (drobné pevnôstky či hrádky, na ktorých sídlila nižšia regionálna nobilita). Vzhľadom na celkový vývoj epigrafickej kultúry v širšom regióne stredného Podunajska však v týchto laických centrách ešte nemožno očakávať žiadne nápisy (azda s výnimkou nápisov na importovaných mečoch alebo liturgických predmetoch, ktoré mohli tvoriť súčasť kaplnky v niektorom jobagiónskom sídle 12. storočia).

Celkovo možno epigrafickú kultúru ranostredovekého Tekova (do konca 12. stor.) označiť len za hypotetickú, možno tu predpokladať ojedinelé doklady písaných textov najmä v cirkevných stavbách (liturgiká a prípadne aj nástenné maľby) alebo v sídlach najvyššej regionálnej nobility (napríklad nápisy na importovaných zbraniach alebo liturgikách). Žiaden z takýchto nápisov však reálne nie je dokázaný archeologickým výskumom. Jediné texty, s ktorými sa miestne obyvateľstvo v tomto období výnimočne stretávalo, tak ostávajú nápisy na minciach

¹⁴ Prvú listinu vydal konvent vo funkcii hodnoverného miesta v roku 1232, no pravidelne začal vydávať listiny až od 1. tretiny 14. storočia. STOKLASOVÁ, Dejiny Benediktínskeho opátstva, s. 34. V historiografii sa stretávame s informáciou, že v Hronskom Beňadiku vznikol na konci 11. storočia aj Nitriansky evanjelistár. Jaroslav Nemeš však publikoval v roku 2007 presvedčivú hypotézu, že tento kódex vznikol v benediktínskom opátstve v Burtscheide v 1. tretine, najneskôr v 30-tych rokoch 12. storočia. Bližšie: NEMEŠ, Jaroslav. Kodex von Neutra. Geistliche Erbschaft der italienisch-griechischen Mönche und ihrer Nachfolger von Aachen. Győr, 2007, s. 42-60.

¹⁵ STOKLASOVÁ, Dejiny Benediktínskeho opátstva, s. 18-35, 42.

¹⁶ MARSINA, Richard (ed.). Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislava, 1971, s. 54; SITÁR, Osídlenie, s. 239-240.

¹⁷ MARSINA, Codex diplomaticus, s. 79; SITÁR, Osídlenie, s. 43-44.

¹⁸ ŽUDEL, Juraj. Stolice na Slovensku. Bratislava, 1984, s. 127-129; REISZIG, Ede. Bars vármegye története. In BOROVSZKY, Samu (ed.). Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye. Budapest, 1903, s. 301-303.

a hypoteticky azda aj predvolávacích pečatiach (*sigilla citationis*). Ranostredoveké mince z 10. až začiatku 12. storočia boli v Tekove nájdené napríklad v Malých Kosihách, Brodzanoch, Želiezovciach,¹⁹ Leviciach, Hronskom Beňadiku,²⁰ Starom Tekove či Veľkých Lovciach.²¹

Prvé epigrafické texty v Tekove (13. – 14. storočie)

Kým v 12. storočí a v 1. polovici 13. storočia možno pozorovať proces diferencovania vyššej, strednej a nižšej šľachty, tak s niekoľkogeneračným posunom došlo k urbánnemu procesu, ktorého výsledkom bolo formovanie siete miest a mestečiek v stredovekom Uhorsku. Prvým a jediným mestečkom z Tekovskej stolice, ktoré získalo privilégia už v 13. storočí, bol (Starý) Tekov. Spočiatku predstavoval iba podhradie komitátneho hradu s mýtnou stanicou a právom trhu, no od roku 1240 sa stal privilegovaným kráľovským mestom (hoc aj reálne nižšej kategórie než napríklad Trnava). Hoci bol (Starý) Tekov obdarovaný mestskými výsadami, neoslobodil sa spod jurisdikcie župana a mal stále povinnosť odovzdávania naturálnych dávok.²² Skutočne prvým stredovekým mestom v Tekove bolo slobodné kráľovské banské mesto Kremnica (1328).²³ V 1. polovici 14. storočia získalo výsady aj kráľovské banské mesto Nová Baňa²⁴ a v priebehu 14. a 15. storočia začíname evidovať už viaceré lokality označené ako mestečká (najvýznamnejšie z nich boli zrejme Levice a Hronský Beňadik).²⁵ Mestá zohrali vo vývoji písomnej (aj nápisovej) kultúry významnú úlohu. Práve v ich prostredí došlo vďaka prieniku vzdelanosti z čisto cirkevného prostredia kapitúl a kláštorov k procesu laizácie písomnej kultúry.²⁶

Písomná kultúra bola vždy ovplyvňovaná dobovými umeleckými a kultúrnymi smermi. V našom regióne sa nové impulzy, ktoré už citeľne ovplyvnili aj nápisovú kultúru, objavovali od 2. polovice 13. storočia, kedy do horného Uhorska

¹⁹ HUNKA, Ján – KOLNÍKOVÁ, Eva. Nálezy mincí na Slovensku 4. Nitra, 1994, s. 95, 96, 103.

²⁰ PLEVA, Peter. Numizmatika v zbierkach Tekovského múzea. In Zborník Tekovského múzea v Leviciach, 2010, roč. 8, s. 175.

²¹ KOLNÍKOVÁ, Eva. Súpis mincí uložených v Archeologickom ústave SAV v Nitre. In Študijné zvesti AÚ-SAV, 1956, roč. 1, s. 65.

²² Úplne osamostatnenie nastalo až v roku 1331. LUKAČKA, Ján. Starý Tekov. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján et al. Lexikon stredovekých miest na Slovensku. Bratislava, 2010, s. 488.

²³ Podľa privilégia mal chotár Kremnice okruh dvoch míľ, v ktorom postupne vznikali dediny (napr. Krahule, Kremnické Bane, Horný a Dolný Turček). Súčasne s týmto privilégiom bola v meste založená mincovňa a mincová komora: ŠTEFÁNIK, Martin. Kremnica. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján et al. Lexikon stredovekých miest na Slovensku. Bratislava, 2010, s. 217-218; JUCK, Lubomír. Výsady mies a mestečiek. Bratislava, 1984, s. 115-116.

²⁴ ŠTEFÁNIK, Martin. Nová Baňa. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján et al. Lexikon stredovekých miest na Slovensku. Bratislava, 2010, s. 294-295.

²⁵ Domaša, Želiezovce, Tekovské Lužany, Veľké Šarovce, Mýtne Ludany, Levice, Nový Tekov, Gondovo, Hronský Beňadik, Žarnovica, Žiar nad Hronom, Vráble, Veľké Chrašťany a Zlaté Moravce. ŽUDEL, Stolice, s. 131.

²⁶ AVENARIUS, Alexander – LUKAČKA, Ján. Slovensko v období vrcholného a neskorého stredoveku. Kultúrno-historické súvislosti. In BURAN, Dušan et al. Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Bratislava, 2003, s. 21-22.

začala výraznejšie prenikať gotika.²⁷ Spolu s novým umeleckým slohom sa k nám dostávali aj nové gotické písma, ktoré sa postupne rozšírili po neortodoxnej časti Európy a zjednotili jej písomný priestor. V epigrafii sa transformácia „románskych“ (t. j. karolovských a postkarolovských) písem na gotické prejavila v preberaní unciálnych a minuskulných tvarov, v používaní ozdobných ťahov (serify na vrcholkoch a pätkách, v gotike aj trne na driekoch), v zahnutí niektorých zakončení (najmä pri *R*) a postupnom uzatváraní oblúčikov litier (najskôr len predĺženými serifami, neskôr jednoduchým ťahom a nakoniec výrazným ťahom).²⁸

V Tekove datujeme začiatok doloženej nápisovej kultúry práve do obdobia postupujúcej gotizácie. Najstarší známy nápis²⁹ evidujeme na čepeli obojručného meča z Kalnej nad Hronom, ktorý je v súčasnosti deponovaný v Tekovskom múzeu v Leviciach.³⁰ Nápis na oboch stranách čepele v priestore krvnej ryhy je vyhotovený ranogotickou majuskulou a aj na základe použitia tohto písma ho datujeme do 2. tretiny 13. až začiatku 14. storočia. Interpretácia nápisu je však problematická. Stretávame sa s názorom, že ide iba o fragmentárne dochovaný text,³¹ no je potrebné podotknúť, že texty na čepeli sú ohraničené krížikmi, preto je vhodnejšie uvažovať o kompletne dochovanom nápise.³² Doterajšie pokusy o jeho interpretáciu boli však veľmi opatrné.³³ Isté podobnosti nachádzame na nápise súdobého meča, ktorý bol nájdený v nemeckom Bassine.³⁴ Texty na mečoch v období vrcholného stredoveku obsahujú najčastejšie prosby o pomoc vyjadrené v kresťanskej frazeológii³⁵ a skutočnosť, že nápis z Kalnej nad Hronom oddeľujú spomenuté krížiky, môže tiež naznačovať invokačný nápis.

²⁷ Na udomácnenie gotiky, ako umeleckého štýlu, mal paradoxne vplyv aj mongolský vpád v roku 1241, po ktorom sa zvýšila stavebná aktivita v zdevastovaných oblastiach. AVENARIUS – LUKAČKA, Slovensko v období vrcholného a neskorého stredoveku, s. 14-15, 24-25.

²⁸ Prvým gotickým nápisovým písmom bola románsko-gotická majuskula obsahujúca okrem štandardných tvarov románskej majuskuly aj moderné gotické prvky. Ďalšie vývojové štádium predstavuje ranogotická majuskula a v období 2. polovice 13. až do konca 14. storočia sa začalo s využívaním vrcholnogotickej majuskuly. ŠEDIVÝ, Historické nápisy a ich nosiče, s. 69-72.

²⁹ Z Tekova evidujeme aj sekundárne dochované nápisy so skorším datovaním, no ich originalita je otázná. Napríklad z vizitácie farského kostola v Leviciach máme správu, ktorú nachádzame aj v ďalších vizitáciách, o datovaní 1203. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív (ďalej len SNA), Filmotéka II. C-1895, Archív Ostrihomského arcibiskupstva, Kánonická vizitácia farnosti Levice z roku 1829, Levice, Liber 383, s. 4 (nové číslovanie 0323). Použitie arabských číslíc môžeme však v tomto období s určitosťou vylúčiť (arabské číslice sa u nás v nápisovej oblasti vyskytujú až od 15. storočia), no je možné, že sa v chráme nachádzalo retrospektívne datovanie, alebo vizitátori urobili chybu pri čítaní nápisu (napr. 1503?).

³⁰ Do zbierky Tekovského múzea sa meč dostal ako dar v roku 1958. Evidencia zbierok Tekovského múzea, číslo 885/A.

³¹ M. Glosek konštatoval, že „litery sú fragmentárne zachované a preto nie je možné nápis jednoznačne interpretovať“. SLIVKA, Michal. Inskripcie v stredovekom archeologickom materiáli z územia Slovenska I. Archaeologia historica, 2017, roč. 42, č. 2, s. 834.

³² Nápis znie: + R H A P S // > V D G N + čo by sme mohli interpretovať ako Rhaps yndignus.

³³ Prvá polovica nápisu bola opatrne interpretovaná ako R(ADIX) H(ABEMUS) A(NIMAE) (AD) P(RAELIUM) – vychádzajúc z Dávidovho žalmu 143:1. SLIVKA, Inskripcie, s. 834.

³⁴ Meč z nemeckého Bassina obsahuje nápis, ktorý je čiastočne podobný druhej časti nápisu z Kalnej nad Hronom, (po výmene prvých dvoch litier z nápisu) interpretovaný ako: DV(LCIS) G(RA) N(DITAS) // DIGN(ITAS). SLIVKA, Inskripcie, s. 834.

³⁵ RUTTKAY, Alexander. Umenie kované v zbraniach. Bratislava, 1978, s. 63.

Chronologicky ďalším dochovaným gotickým nápisovým písmom v regióne bola vrcholnogotická majuskula. Toto písmo evidujeme v Tekove na svorníku karnera sv. Ondreja v Kremnici³⁶ a na nástennej maľbe v Kostole sv. Jakuba v Želiezovciach.³⁷ Obsiahlejší nápis na nástennej maľbe dedikujúci dielo Kristovmu telu je umiestnený medzi ikonografické motívy *Vir dolorum* a *Veriakon*. Maľba je situovaná v presbytériu kostola nad pastofóriom, kde svojou povahou mala zdôrazňovať eucharistickú premenu.³⁸ Obdobie 14. storočia je v umeleckej oblasti silne poznačené italianizujúcimi tendenciami, ktoré sú evidentné na tejto, ale aj na ďalšej, informačne obširnejšej nástennej maľbe situovanej rovnako v Kostole sv. Jakuba. Táto druhá maľba zobrazuje motív *sporu o dušu zomrelého* a zachytáva vyprosovanie spásy pre miestneho šľachtica Juraja Vesszósa (*Wezzeus*) Becseia prostredníctvom deviatich nápisových pásoch doplnených informáciou o objednávateľovi a označením svätca.³⁹ Vyhotoveniu tejto nástennej maľby predchádzala prestavba kostola súvisiaca s príchodom nových majiteľov tunajších majetkov a snahou o prezentáciu nového rodového sídla.⁴⁰ Maľba bola realizovaná prostredníctvom majstra Matúša, ktorého meno poznáme iba z tohto jediného diela. Spomenutá scéna vyprosovania spásy je jedna z najzložitejších verzií dvojitého príhovoru v ikonografických motívoch *sporu o dušu zomrelého* v širšom regióne.⁴¹ Vznik maľby môžeme datovať na základe kombinácie známych okolností zo života objednávateľa Juraja, resp. jeho pozostalých a podľa umeleckého štýlu do 3. tretiny 14. storočia.⁴² Texty na maľbe sú vyhotovené gotickou minuskulou, ktorá sa v nápisovej oblasti Tekova objavuje práve na tejto pamiatke po prvýkrát. Pri analýze textu je z hľadiska datovania zaujímavé použitie skrinkového *a* a *d*,

³⁶ Svorník so štítom, ktorý je ozdobený zlatým reliéfom skríženého kladivka a železka obsahuje skratku: A(NDREAS) P(ATRONUS) (?). HUSKOVÁ, Ľudmila. Mestský hrad v Kremnici – národná kultúrna pamiatka. In *Pamiatky a múzeá*, 2001, č. 3, s. 30. Túto interpretáciu skratky však nemôžeme potvrdiť vzhľadom na to, že patrocínium sv. Ondreja získala kaplnka až po roku 1423, dovtedy bola zasvätená sv. Michalovi. MATUNÁK, Michal. Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice. Kremnica, 1928, s. 291. S tým súvisí aj použitie písma (vrcholnogotickej majuskuly), ktoré sa vyskytuje približne do konca 14. storočia (v 15. storočí veľmi zriedkavo), preto môžeme uvažovať, že nápis mohol byť vyhotovený ešte pred zasvätením kaplnky sv. Ondrejovi.

³⁷ + HOC • OP(US) • FECIT • DEPINGI • AD HONOREM • CORPORIS • [XPI/CHRISTI].

³⁸ Bližšie k maľbe napr.: ILKÓ, Stredoveké nástenné maľby, s. 104-117; DVOŘÁKOVÁ, Vlasta – KRÁSA, Jozef – STEJSKAL, Karel. Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. Bratislava, 1978, s. 182-183; RADOCSAY, Dénes. Wandgemälde im mittelalterlichen Ungarn, Budapest, 1977, s. 185.

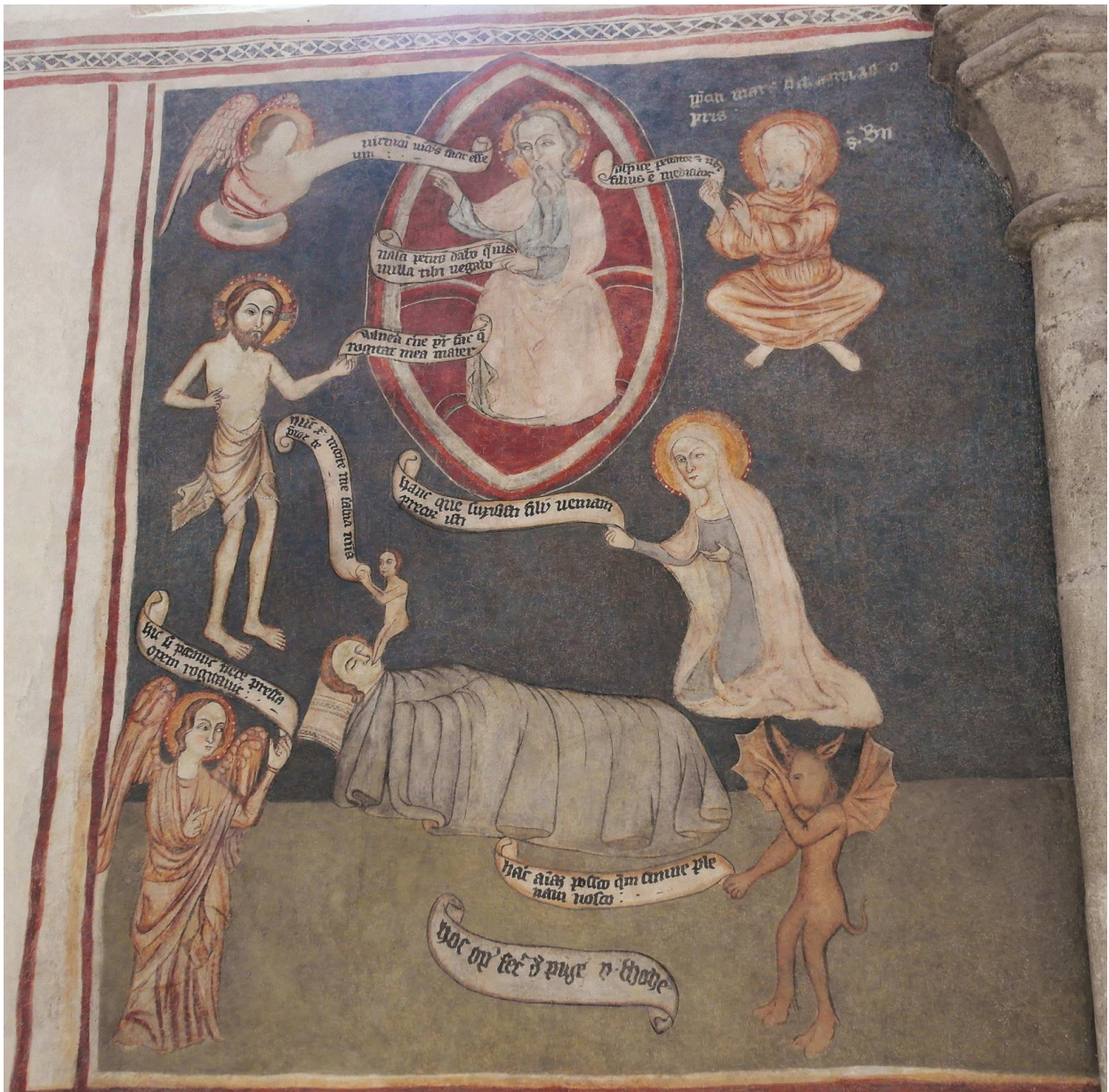
³⁹ I) pro pat(r)e ma(r)g(arita) f(il)ia in ho(norem) / p(at)ris. II) nv(n)c x(christe) morte me salva tua / precor te. III) ha(n)c a(n)i(m)am peccato q(ua)m Ninive ple/nam nosco. IV) hic si peccavit nece pressa / opem rogavit. V) hanc que suxisisti filii veniam / precor isti. VI) vulnera c(er)ne p(ate)r fac q(uod) / rogitat mea mater. VII) aspice peccator pro tibi / filius est mediator. VIII) nasci petito dabo q(uae)vis / nulla tibi negabo. IX) s(anctus) B(e)n(edictus). X) [forme]a] virtutu(m) viciis facit esse / [solut]um. XI) hoc op(us) fec(it) depingere p(er) mathe(um).

⁴⁰ ILKÓ, Stredoveké nástenné maľby, s. 20-22.

⁴¹ ILKÓ, Stredoveké nástenné maľby, s. 78-79.

⁴² Juraj zomrel v roku 1364 a z roku 1388 je dochovaná zmienka zo sporu Jurajových potomkov, kde jeho dcéra Margita, na maľbe označená ako donátor pamiatky, získala od svojho brata Tomáša majetkový podiel, tzv. dievčenskú štvrtinu, ktorú mohla eventuálne použiť na dekoráciu chrámu. ILKÓ, Stredoveké nástenné maľby, s. 22-23.

ktoré sa v epigrafickej oblasti vyskytujú okolo roku 1400 a približne jednu generáciu po ňom.

Obr. 1. Nástenná maľba Spor o dušu zomrelého (Želiezovce, 3. tretina 14. storočia). Prvé použitie gotickej minuskuly v nápisovej oblasti Tekova. Za umožnenie dokumentácie ďakujem pánovi farárovi zo Želiezoviec. (Foto: autor, 2018).

V období konca 14. storočia skončilo používanie písem typických len pre epigrafickú sféru a začalo sa aj s preberaním písem z ostatných oblastí písomnej kultúry (písma diplomatické a kodikologické). Nápisov však stále vykazovali konzervatívnejšie tendencie a napríklad spomenutá gotická minuskula sa formovala v knižnej oblasti už o niekoľko desaťročí skôr než prenikla do epigrafického prostredia.⁴³

⁴³ ŠEDIVÝ, Historické nápisy, s. 73, 331.

Na základe týchto ojedinelých dokladov epigrafickej kultúry možno konštatovať, že v Tekove boli nápisové pamiatky počas 13. a 14. storočia realizované len sporadicky. Súhrnne možno nápisovú kultúru Tekova (analogicky k vývoju v iných stoliciach Uhorska) v tomto období označiť ako obdobie začiatku realizácie nápisov na verejne prístupných miestach – išlo najmä o cirkevné stavby, kde sa predpokladala znalosť čítania.

Epigrafická kultúra v období neskorého stredoveku (15. storočie – 1. tretina 16. storočia)

Približne v období vlády Žigmunda Luxemburského badať v celom Uhorsku výraznú modernizáciu aj v oblasti kultúry. Stúpol počet kancelárií a skriptórií, rozšírili sa verejní notári, vzrástol počet vzdelancov, aj takých, ktorí študovali na zahraničných univerzitách (v strednej Európe boli zriadené univerzity v roku 1348 v Prahe, v roku 1364 v Krakove, v roku 1365 vo Viedni a v roku 1367 krátkodobo v Pécsi)⁴⁴ a na produkcii písomností (rovnako nápisov) sa okrem kléru začali podieľať aj svetské osoby. V období neskorého stredoveku začíname v Tekove badať všeobecný kvalitatívny a kvantitatívny rozmach nápisových pamiatok⁴⁵ súvisiaci predovšetkým so zariaďovaním kostolov (mobiliár a výzdoba kostolov).⁴⁶

Z kultúrnych centier predošlého obdobia pretrval Hronský Beňadik a Kremnica, no ich vývoj bol odlišný. Po stabilnejšom období vlády Anjouovcov bol kláštor v Hronskom Beňadiku v 1. polovici 15. storočia opakovane vypálený. Napriek tomu nestratil silné postavenie kultúrneho centra regiónu s čulou písomnou produkciou tam fungujúceho hodnoverného miesta. Opáti kláštora boli stále vplyvnými osobami politického života s úzkymi kontaktmi na kráľovský dvor a pápežskú kúriu. Na začiatku 16. storočia došlo k postupnému úpadku kláštorného života, o čom informuje aj vizitácia z roku 1508. Po bitke pri Moháči sa opátstvo dostalo do závislosti od svetskej moci a na jeho čelo boli dosadzovaní kráľom ustanovení správcovia, až napokon v roku 1565 bolo darované Ostrihomskej kapitule.⁴⁷

Naopak význam slobodného kráľovského banského mesta Kremnica postupne prerastal región Tekova. Vo vývoji tamojšej mestskej písomnej kultúry bolo podstatné zriadenie mestskej kancelárie, doloženej od roku 1331.⁴⁸ Predpokladá sa, že v začiatkoch kremnickej diplomatickej praxe existovalo isté prepojenie s rozvinutejšou kanceláriou banskej komory až do začiatku 15. storočia, kedy sa

⁴⁴ ŠEDIVÝ, Historické nápisy, s. 330.

⁴⁵ Do roku 1400 evidujeme z Tekova len zopár jednotlivín, zatiaľ čo v období 15. až začiatku 16. storočia už niekoľko desiatok nosičov. Podobné je to na celom území dnešného Slovenska, do polovice 14. storočia môžeme datovať približne do 200 nápisov, od tohto obdobia do roku cca 1526 je ich počet približne 3 až 5 tisíc. ŠEDIVÝ, Historické nápisy, s. 331.

⁴⁶ ŠEDIVÝ, Juraj. Písmo na stredovekých zvonoch z územia Slovenska. In Monument revue, 2015, roč. 4, č. 2, s. 26.

⁴⁷ STOKLASOVÁ, Dejiny Benediktínskeho opátstva, s. 35-47.

⁴⁸ ŠTEFÁNIK, Kremnica, s. 220, 229.

mestská kancelária transformovala na zložitejšiu inštitúciu s pokročilou štruktúrou.⁴⁹ Približne od polovice 14. storočia sa spolu s Kremnicou rozvíjalo ďalšie slobodné kráľovské banské mesto v regióne – Nová Baňa. S Kremnicou mala úzke vlastnícke a pracovno-právne prepojenia a traduje sa, že Kremnica bola aj vzorom pre jej mestské výsady.⁵⁰ Diplomatickú produkciu mesta v jej počiatkoch zabezpečovalo najmä neďaleké hodnoverné miesto v Hronskom Beňadiku a zaopatrenie vlastného pisára prebehlo pravdepodobne až v 15. storočí. Ďalším mestom s diplomatickou praxou bolo v 14. storočí (hoci sporadickou) aj slobodné kráľovské mesto (Starý) Tekov. No treba spomenúť, že po právnom úpadku mesta sa jeho administratíva nedokázala ďalej rozvíjať a nedostala sa k pravidelnej kancelárskej činnosti či angažovaniu vlastného notára. V 15. storočí sa k týmto diplomaticky aktívnym mestám pripojilo aj mestečko Žiar nad Hronom.⁵¹

Prvá nápisová pamiatka z 15. storočia svojou kvalitou a výpovednou hodnotou výrazne prevyšuje doteraz zmienené nosiče. Ide o Pašiový oltár z Hronského Beňadika (dnes v *Keresztény Múzeum Esztergom*) z roku 1427, ktorý bol vyhotovený majstrom Tomášom z Kluže. Oltár je klenotom nielen v umeleckom, ale aj v epigrafickom prostredí. Centrálny obraz Ukrižovania obsahuje okrem biblických postáv aj vyobrazenie maliarových súčasníkov. Vpravo od Krista sa nachádza identifikačný portrét Žigmunda Luxemburského ako rímskeho stotníka na bielom koni a oproti nemu postava *Longina* prebodávajúceho Kristov bok s pravdepodobnou podobou Oswalda von Wolkensteina.⁵² Na centrálnom obraze je umiestnený aj portrét objednávateľa pamiatky, opáta Mikuláša z Hronského Beňadika, pričom ide o prvé vyobrazenie donátora v našom gotickom oltárnom maliarstve.⁵³ Oltár obsahuje celkom 8 obrazových polí a 7 z nich je vyhotovených s netradične početnými nápisovými páskami odkazujúcimi na biblický zdroj námety.⁵⁴ Pre poznanie histórie pamiatky zohrala najdôležitejšiu úlohu predela s nápisom, ktorá je však zachovaná iba v kópii.⁵⁵ Na predele je uvedený ako objednávateľ opát Mikuláš spolu s informáciou o ním zastávaných funkciách, rov-

⁴⁹ ŠEDIVÝ, Juraj. Stredoveké mestá na Slovensku a ich pragmatická (diplomatická) písomná kultúra. In HRDINA, Jan – JÍŠOVÁ, Kateřina (eds.). Úřední písemná kultura v Českých a Moravských městech ve středověku a raném novověku. Praha, 2018, s. 101.

⁵⁰ ŠTEFÁNIK, Nová Baňa, s. 296-298.

⁵¹ ŠEDIVÝ, Stredoveké mestá na Slovensku a ich písomná kultúra. s. 103, 114-115, 117.

⁵² Postava rímskeho vojaka prebodávajúceho Kristov bok, ktorému sa podľa legendy uzdravil zrak po kontakte s Kristovou krvou. JACOBUS DE VORAGINE. *Legenda Aurea*, Matthias Huss 1487, fol. 45v. Vyobrazenie Longina je v odbornej literatúre stotožnené so Žigmundovým dvorným literátom Oswaldom von Wolkensteinom, no túto identifikáciu zrejme nebude možné s istotou dokázať. BURAN, Gotika, s. 698; ČEPELA, Vladimír. Pašiový oltárny triptych z Hronského Beňadika vo svetle vývoja militárií. In *Vojenská história*, 2010, roč. 14, č. 1, s. 27; JÉKELY, Zsombor. Painting at the Court of Emperor Sigismund. The Nuremberg Connections of the Painter Thomas de Coloswar. In *Acta Historiae Artium*, 2017, roč. 58, č. 1, s. 77.

⁵³ CIDLINSKÁ, Libuše. Gotické krídlivé oltáre na Slovensku. Bratislava, 1989, s. 17-18.

⁵⁴ (Ukrižovanie) Matúš 27:54. (Nanebovstúpenie) Skutky apoštolov 1:11. (Olivová hora) Matúš 26:39. (Nesenie kríža) Lukáš 23:28. (Sv. Mikuláš a zázrak s obilím) JACOBUS DE VORAGINE, *Legenda aurea*. De sancto Nicolao. Matthias Huss 1487, fol. 5r. (Sv. Benedikt z Nursie v jaskyni) LIPOMANI, Aloysii. De vitis sanctorum. Pars secunda. Lovanium, 1564. s. 372.

⁵⁵ Zničenie pôvodnej predely je datované rokom 1905. CIDLINSKÁ, Gotické krídlivé oltáre, s. 38; JÉKELY, Painting at the Court of Emperor Sigismund, s. 58. Evidujeme aj informáciu o roku

nako sa dozvedáme o majstrovi Tomášovi z Kluže a o dôvodoch vyhotovenia pamiatky – spása donátora a jeho blízkych.⁵⁶ O majstrovi Tomášovi nemáme z iných prameňov žiadne iné správy. Štýl a technika ho zaraďujú do okruhu pražského maliarstva na začiatku 15. storočia, niektoré rysy vykazujú italizujúcu zložku⁵⁷ a analógie sú evidentné aj s dielami z Norimbergu.⁵⁸ V nápisoch vyhotovených gotickou minuskulou nachádzame prvýkrát pravidelnejšie použité bodky nad literou *i* a tendencie k dekonštrukcii verzálok, čo je typické pre vrcholný stredovek. Vyhotovenie neobvyklého množstva nápisov na oltári môžeme vysvetliť vysokou umeleckou kvalitou jeho tvorca a rovnako aj postavením objednávateľa a významom cirkevnej inštitúcie, pre ktorú bol oltár určený.

Z 1. polovice 15. storočia evidujeme v Tekove ďalšie nápisy iba na dvoch pamiatkach: nástenná maľba sv. Leonarda a sv. Martina v Želiezovciach s textom *(con)fessor // Martinus* a maľovaný fragment nápisu v karneri sv. Ondreja v Kremnici (zachované iba písmeno *d*), vyhotovené rovnako gotickou minuskulou. Pri porovnaní s nimi možno oltár z Hronského Beňadika hodnotiť zrejme ako artefakt „vyššej kultúry“, ktorý vybočuje z bežnej nápisovej praxe regiónu, vzhľadom na to, že sa nezachovali diela, ktoré by ním boli ovplyvnené.

Až v 2. polovici 15. a na začiatku 16. storočia je jasne badateľný kvantitatívny nárast epigrafických textov. Postupne sa dostávajú viac do vidieckeho prostredia, objavujú sa nové typy nosičov, začali sa používať ľudové jazyky a zmenila sa aj obsahová stránka nápisov. Medzi nové nosiče nápisov v regióne patria najmä zvony. Najstaršie zvony na území dnešného Slovenska, s výnimkou zvona z Bojnej (9. storočie) a zvona z Matejoviec (posledná tretina 13. storočia), možno datovať približne do začiatku 14. storočia, no nápisy na nich evidujeme až v 2. polovici 14. storočia.⁵⁹ Najstarší zachovaný zvon s nápisom v Tekove pochádza až z polovice 15. storočia a je situovaný vo veži kostola v obci Prochot.⁶⁰ Tento zvon je v literatúre datovaný do roku 1443,⁶¹ no nachádzame aj správu o roku 1455, ktorý uvádza nesprávne vyhotovený prepis nápisu v schematizme Banskobystrickej

1907. BARTLOVÁ, Milena. Pašiový oltárny triptych z Hronského Beňadika. In BURAN, Dušan et al. Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Bratislava, 2003, s. 698.

⁵⁶ *Ite(m) istam Tabulam fecit fieri honorabil(is) vir do(mi)n(us) Nico/laus d(e) s(anc)to ben(e)d(i) c(t)o fili(us) pet(ri) d(ic)ti petws, L(e)ctor (et) Cano(n)icus ecc(lesi)e / Jaurien(sis), Cantor que Capelle Regie maiestatis per ma/gistru(m) Thomam pictore(m) de Coloswar + // Ad honore(m) sancte et individue trinitatis (et) virginis mat(ri)s / glo(ri)se et sancti Egidi (et) o(mni)um s(anc) to(rum), ut ip(s)i int(er)cede(re) digne(n)tur pro / an(im)a ei(us) (et) a(n)i(m)ab(us) p(ar)e(n) tu(m) (et) (con)sa(n)gwi(n)eo(rum) (et) o(mni)um b(e)n(e)fact(orum) suo(rum) i(n) co(n)/sp(e) ctu d(omi)ni n(ost)ri ih(es)u. (christ)i. Ame(n). An(n)o d(omi)ni. mo cccco xxo vii +.*

⁵⁷ BARTLOVÁ, Pašiový oltárny triptych z Hronského Beňadika, s. 698.

⁵⁸ JÉKELY, *Painting at the Court of Emperor Sigismund*, s. 77-78.

⁵⁹ ŠEDIVÝ, *Písmo na stredovekých zvonoch*, s. 26-27.

⁶⁰ Nápis na tomto zvone je vyhotovený sprava doľava, má nepravidelný charakter a obsahuje zrkadlové tvary litier. Posledná časť nápisu je kvôli tomuto spôsobu vyhotovenia ťažko interpretovalná: *marcus + mateus + iohan(n)es + lucas + post + mort(e)m + (e)ius + mari(a) + [.]u[.]are.*

⁶¹ Napr.: HARMINC, Ivan et al. *Súpis pamiatok na Slovensku*. Zväzok druhý, Bratislava, 1968, s. 573; ŠEDIVÝ, *Písmo na stredovekých zvonoch*, s. 32; KRAMPLOVÁ, Zdenka et al. *Prochot v zrkadle času*, Prochod, 2014, s. 71; Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 5982. KINKA, Marcel. *Pôvodcovia zvonov a zvony v okresoch Banská Štiavnica, Žarnovica a Žiar nad Hronom* (diplomová práca). Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2002, s. 121.

diecézy z roku 1876.⁶² V staršej literatúre a archívnych prameňoch sa nachádzajú správy o nápis na zvone z obce Ladice, ktorý bol datovaný do rokov 1231, 1281, 1310 a 1315.⁶³ No v skutočnosti sa v tomto prípade stretávame s pomerne častou chybou pri čítaní číslice 5,⁶⁴ vyhotovenej v archaickej forme.⁶⁵ Rovnako sa za posledným číslom datovania nachádza neznámy fragment zdobenia a zvon má celkovo starodávny vzhľad spôsobený zrejme slabou remeselnou kvalitou autora alebo poškodením, čo mohlo tiež zapríčiniť rozmanitosť uvedených datovaní.⁶⁶ Ďalšie dochované zvony alebo zmienky o nich evidujeme až z 80. rokov 15. storočia.⁶⁷ Približne od roku 1500 postupne ich počet pribúdala predovšetkým v severnej časti Tekova.⁶⁸

⁶² sanctus marcus + mateus + iohan(n)es + lucas + in die + mortis + iuva + maria + (MCCCC?)LV. Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis pro anno saeculari MDCCCLXXVI. Neosolii typis Philippi Machold, 1876, s. 350.

⁶³ Rok 1231 je uvedený v: HARMINC, Ivan et al. Súpis pamiatok na Slovensku II. K – P. Bratislava, 1968, s. 168. Rok 1281 je uvedený v: MANOUŠEK, Petr, Rudolf. Zvonařství. Praha, 2006, s. 27. Rok 1310 je uvedený v: FAL, List z FiF Masarykovej univerzity v Brne, 2. 2. 1952. Rok 1315 je uvedený v: FAL, List z Apoštolskej administratúry v Trnave, 29. 6. 1951. Tenže rok je taktiež uvedený v kánonickej vizitácii Tekovského archidiakonátu z rokov 1841 – 1842: ...tertia (campana) 50 lb. nomine S. Lucae gloriatur 1315 fusa... SNA, Filmotéka II. C-1895, Archív Ostrihomského arcibiskupstva, Kánonická vizitácia Tekovského archidiakonátu z rokov 1841 – 1842, farnosť Ladice, Ladice, Liber 456/A, s. 349 (nové číslovanie 0616).

⁶⁴ Chybu pri čítaní archaickeho tvaru číslice 5 nachádzame vo vizitácii kostola v Starom Tekove z roku 1755 (následne bola táto informácia prevzatá aj v ďalších vizitáciách), kde vizitátori prepísali letopočet nad víťazným oblúkom ako 1236 (správne 1536). SNA, Filmotéka II. C-1799, Archív Ostrihomského arcibiskupstva, Kánonická vizitácia farnosti Starý Tekov z roku 1755, Starý Tekov, Liber 49/A, s. 374 (nové číslovanie 0056); TOMISA, Ilona. Visitatio Canonica, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Batthyány József esztergomi érsek idejéből 1776 – 1779. Budapest, 1997, s. 26.

⁶⁵ LVCAS PLEbAN(V)S FECIT 1531•.

⁶⁶ Prof. Šebánek v odpovedi farskému úradu z roku 1952 rovnako predpokladal, že išlo o neškoľeného vidieckeho zvonolejára a zrejme ako prvý uviedol hypotézu, že letopočet môžeme interpretovať ako 1231 alebo 1531. FAL, List z Masarykovej univerzity v Brne, 2. 2. 1952.

⁶⁷ Nezachovaný zvon z Baziliky minor sv. Benedikta v Hronskom Beňadiku s nápisom: Ad honorem + Sanctissimi + sanguinis + D(omi)ni + nostri + Ih(es)u Christi / In hora mortis + defende nos + ab + in + sidiis + hostis 1483. KNAUZ, Nándor. A Garan-melletti (sic!) Szent-Benedeki apátság. Budapest, 1890, s. 50. Prepis tohto nápisu nachádzame aj v kánonickej vizitácii Tekovského archidiakonátu z rokov 1841-1842, no s istými odlišnosťami: In honorem Sanctissimi Sanguini D(o)m(in)i Jesu Christi, ut nos in hora mortis defendae ab insidiis hostis, A(nn)o 1483. SNA, Filmotéka II. C-1898, Archív Ostrihomského arcibiskupstva, Kánonická vizitácia Tekovského archidiakonátu z rokov 1841 – 1842, farnosť Hronský Beňadik, Hronský Beňadik, Liber 456/A s. 305 (nové číslovanie 0572). Zvon z Kostola Všetkých svätých z Brodzian: + o rex glorie christe veni cum pace Hoc opus factum (est) ad honorem om(n)i(um) sanctorum lucas marcus mathevs iohannes / g k 1487.

⁶⁸ Oslany (†1498). Schematismus historicus, s. 406; Jastrabá (koniec 15. stor.); Ladomerská Vieska (koniec 15. stor.); Malé Kršteňany (†2. pol. 15. – 1. pol. 16. stor.). Schematismus historicus, s. 200; Nová Lehota (†2. pol. 15. – 1. pol. 16. stor.) Schematismus historicus, s. 190; Hostie (1. pol. 16. stor.).

Obr. 2. Detail najstaršieho zvonového nápisu v Tekove (Prochot, 1443). Nápis je vyhotovený gotickou minuskulou sprava doľava. Za umožnenie dokumentácie ďakujem pánovi farárovi z obce Prochot. (Foto: autor, 2022).

V poslednej štvrtine 15. storočia začína s produkciou dielňa Majstra z Kremnice, v staršej literatúre známeho aj ako Majster z Lúčok (*Jánosréti Mester*), ktorá do nápisovej kultúry regiónu vnáša prvé novoveké tendencie. Hneď jeho prvé dielo, Oltár Ukrižovania z Hronského Beňadika (dnes v *Keresztény Múzeum Esztergom*), datované do obdobia 70. až 80. rokov 15. storočia,⁶⁹ obsahuje nápis v prvom humanistickom nápisovom písme v Tekove – ranohumanistickej majuskule.⁷⁰ Majster z Kremnice využíval ranohumanistickú majuskulu aj vo svojich ďalších dielach. Na známom Oltári sv. Mikuláša z Kremnice (dnes v *Magyar Nemzeti Galéria*), datovanom do 80. rokov 15. storočia,⁷¹ sprevádzajú ústrednú maľbu krátke nápi-

⁶⁹ ŠUGÁR, Martin. Oltár Ukrižovania z Hronského Beňadika. In BURAN, Dušan et al. Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Bratislava, 2003, s. 714; ŠUGÁR, Martin. Tabuľová maľba neskoršej gotiky v stredoslovenských banských mestách (dizertačná práca). Praha: Univerzita Karlova v Prahe, 2011, s. 89-93; RADOCSAY, Dénes. Gotische Tafelmalerei in Ungarn. Budapest, 1963, s. 54.

⁷⁰ Nápis v ranohumanistickej majuskule: •I(HESVS)•N(AZARENVS)•R(EX)•I(VDAEORVM)•.

⁷¹ Podľa tohto oltára získal aj svoje staršie meno, ako „Majster z Lúčok“, keďže bol oltár v tej dobe chápaný ako dielo vyhotovené pre kostol v Lúčkach. Neskôr sa však na základe kánonických vizitácií zistilo, že bol pôvodne umiestnený v Kremnici, kde mala sídliť aj Majstrova dielňa. ŠUGÁR, Oltár Ukrižovania z Hronského Beňadika, s. 715.

sy realizované tiež ranohumanistickou majuskulou.⁷² Oltár však obsahuje aj nápisy v gotickej minuskule na vonkajšej strane krídel,⁷³ ktoré mali byť aj vzhľadom na štýl a kvalitu maľby vyhotovené iným autorom či majstrovým žiakom.⁷⁴ Ranohumanistická majuskula bola použitá aj na ďalšom Majstrovom diele – Pašiovom oltári z Lúčok (dnes v *Magyar Nemzeti Galéria*).⁷⁵ Humanistické písmo sa v nápisovej oblasti Tekova do konca 15. storočia využívali iba sporadicky. Okrem už spomenutých nápisov z dielne Majstra z Kremnice evidujeme ranohumanistickú majuskulu na nápisovej páske fresky s vyobrazením Narodenia Pána v Kremnici, v nische bočnej fasády tzv. Bellovho domu na námestí.⁷⁶ Gotický dom bol rozšírený v 2. polovici až koncom 15. storočia⁷⁷ čo presne spadá do obdobia počiatkov využívania spomenutého písma. Okrem týchto prípadov do konca 15. storočia jasne dominovala gotická nápisová minuskula. Toto prvenstvo si udržala až do polovice 16. storočia, kedy ju postupne nahradili novoveké a postgotické písmo.

Ďalšou novinkou poslednej štvrtiny 15. storočia bolo využívanie arabských čísiel. Tento systém zápisu počtu sa do Európy dostal prostredníctvom Arabov cez Španielsko. Tam sa prvýkrát stretávame s ich použitím v 2. polovici 10. storočia, no v Európe sa v praxi udomácnili až v 14. – 15. storočí.⁷⁸ Kým v diplomatickej oblasti sa arabské číslie objavovali už v 2. tretine 14. storočia, tak v epigrafickej oblasti začali nahrádzať rímske číslie až o storočie neskôr. Existujú záznamy aj o skoršom použití zo začiatku 15. storočia, no nie sú jednoznačne datovateľné alebo lokalizované (importy).⁷⁹ Z Tekova máme najstaršie datovania arabskými číslami doložené v Kostole Všetkých svätých v Ladomerskej Vieske, dokumentujúce jeho neskorogotickú prestavbu.⁸⁰ Evidujeme tam dvojicu datovaní z 80. rokov 15. storočia, z ktorých je jedno dochované sekundárne.⁸¹ Najstarší letopočet arabskými číslami sa dodnes nachádza v bočnej kaplnke kostola (niekdajšom presbytériu) a zachytáva rok 1481.⁸² V nasledujúcom období sa arabské číslie v nápisovej oblasti začali objavovať pravidelnejšie. Z 2. polovice 80. rokov 15. storočia máme zachovaný súbor datovaní odkazujúci na prestavbu Kostola

⁷² SA(N)CTVS (P)ETRVS // SANCT(VS) (PAV)LVS.

⁷³ I) i(hesus) n(azarenus) r(ex) i(udaeorum). II) ve//re fili(us) dei erat is(t)e.

⁷⁴ ŠUGÁR, Oltár Ukrižovania z Hronského Beňadika, s. 715.

⁷⁵ I) I(ESVS)•N(AZARENVS)•R(EX)•I(VDAEORVM)•. II) IOSE(PHVS). Štandardná skratka INRI je takmer totožná s nápisom na Oltári Ukrižovania, rozdiel predstavuje použitie štandardného tvaru pre N (nie zrkadlovo obráteného) s nodusom na pravom ramene z vonkajšej strany. Druhý nápis na leme rukávu Jozefa Arimatejského v scéne ukladania do hrobu na pravom dolnom obraze pri otvorenom oltári obsahuje zaujímavé ranohumanistické tvary – literu I s nodusom, madľovité O, literu S so zdvojeným ťahom v strede a epsilonové E.

⁷⁶ AMEN +.

⁷⁷ Archív PÚ SR, Fond reštaurátorskej správy: KASPER, J. Zámer na reštaurovanie, Kremnica, dom č. 35. Banská Bystrica, 1985. sig. R 2876, s. 2-3.

⁷⁸ HÚŠČAVA, Alexander. Dejiny a vývoj nášho písma. Bratislava, 1951, s. 326-327.

⁷⁹ ŠEDIVÝ, Historické nápisy a ich nosiče, s. 92.

⁸⁰ HARMINC, Súpis pamiatok na Slovensku II., s. 169.

⁸¹ Nezachovaný nápis sa mal nachádzať na kameni, nájdenom na začiatku 20. storočia pri prestavbe chrámu a mal obsahovať datovanie 1483. ZÁREVÚCKY, Anton. Katalóg farností a kostolov banskobystričského biskupstva. 1976, s. 257 (rukopis).

⁸² F(ACTVM) / 1481. Litera F, nadpísaná nad datovaním je zrejme mladším doplnkom.

sv. Kataríny v Kremnici. Gotické formy číslic⁸³ prevažujú približne do 2. tretiny 16. storočia, odkedy sa spolu s humanistickými písmami začali používať ich moderné (súčasnú) tvary a opäť hojnejšie aj rímske číslice.⁸⁴

Medzi nové a nie úplne bežne zachované nosiče historických nápisov patria aj vitráže. Z Tekova sa zachovala jediná stredoveká vitráž s nápisom, datovaná okolo roku 1510, zo Zlatých Moraviec.⁸⁵ V súčasnosti je umiestnená v zbierkach *Schnütgen Museum* v Kolíne nad Rýnom a nápis v gotickej minuskule na nej predstavuje prvé známe použitie ľudového jazyka (nemčiny) v nápisovej oblasti Tekova.⁸⁶ Stotožnenie vitráže zo Zlatých Moraviec s vitrážou z múzea v Kolíne nebolo s istotou potvrdené, vzhľadom na jej neprehľadné presuny po prestavbe kostola v Zlatých Moravciach na konci 18. storočia.⁸⁷ Po vizuálnej komparácii však môžeme s určitosťou predpokladať, že dochovaná fotografia vitráže z Moraviec, publikovaná v roku 1905, zachytáva vitráž, ktorá je dnes uložená v *Schnütgen Museum*.⁸⁸

⁸³ Medzi najrozšírenejšie gotické formy patria špecifický slučkový tvar číslice 4 a číslica 5 s oblúčikom v hornej časti alebo v tvare podobnom číslici 7. Archaická podoba číslice 5 sa stala viac krát problematickou a často bola nesprávne interpretovaná (ako bolo spomenuté pri zvone z Ladíc). S nesprávnou interpretáciou sa stretávame aj pri datovaní v Kostole svätej Kataríny v Kremnici, kde sa na päťke zaklenutia oratória nad juhovýchodnou kaplnkou nachádza datovanie 1485, interpretované kvôli oblúčiku v hornej časti číslice 5 ako 1489 (za upozornenie ďakujem prof. Jurajovi Šedivému) Napr. CHMELÍK, Martin (ed.). Mestský hrad v Kremnici. Kremnica, 2014, s. 22; ŽÁRY, Juraj. Umenie neskorogotickej klenby: sakrálna architektúra stredoslovenských banských miest. In BURAN, Dušan et al. Gotika, Dejiny slovenského výtvarného umenia. Bratislava, 2003, s. 306.

⁸⁴ Prvé opätovné použitie rímskych číslic evidujeme z roku 1530 na zvone z Ladomerskej Viesky, no ide o sekundárne dochovanú pamiatku a autenticitu nápisu nemôžeme potvrdiť. Schematismus historicus, s. 362. Skutočne prvé zachované rímske číslice v nápisovej oblasti Tekova v novoveku máme z roku 1561 z krstiteľnice Krištofa Füssela, situovanej v Kostole sv. Kataríny v Kremnici. Zaujímavé je aj použitie rímskych číslic na nápisovej tabuli nad bránou do hradu v Leviciach z roku 1571, kde autor využil spôsob zápisu z arabských číslic a použil namiesto písmena D (500) písmeno V (5). Tento omyl tiež z časti reflektuje postupný prechod k využívaniu rímskych číslic.

⁸⁵ CÓNOVÁ, Ilona – GAJDOŠOVÁ, Ingrid – LACKOVÁ, Desana. Vitráže na Slovensku. Bratislava, 2006, s. 74.

⁸⁶ das + shtuck + hat + gemacht • jacob / kistenfiger • glasser • zu • munchen +.

⁸⁷ Vitráže boli spočiatku presunuté do miestneho kaštieľa v Zlatých Moravciach, následne nastal neprehľadný pohyb. Posledné stopy vedú k zámku Erdődyovcov v Hlohovci, kde sa mali nachádzať až do 2. svetovej vojny, kedy boli presunuté na neznáme miesto. CÓNOVÁ – GAJDOŠOVÁ – LACKOVÁ, Vitráže, s. 72-74.

⁸⁸ Odlíšnosti, ktoré vznikli pravdepodobne pri reštaurovaní, evidujeme v hornej časti vitráže, kde na fotografii z roku 1905 nachádzame nesprávne založené horné panely, ktoré nesúvisia s výzdobou na ľavej strane a rovnako zle umiestnený pravý panel nad hlavou Panny Márie. Naopak totožnosť vykazuje okrem zmienených častí celá vitráž. Dokonca sú viditeľné rovnaké detaily poškodenia. Prvé výrazné poškodenie sa nachádza na tvári Ježiša v Máriinom náručí, kde sa nachádza dvojitý zlom smerujúci k pravému uchu (na vitráži v Kolíne z časti opravený) a druhý totožný detail poškodenia nachádzame na panely s nápisom, kde sa nachádza rovnaký zlom prechádzajúci pred posledným písmenom slova shtuck a zároveň v druhom riadku za prvým písmenom slova glasser.

Na začiatku 16. storočia sa stretávame aj s liturgickými predmetmi s krátkymi votívnymi nápismi. Najstarším dochovaným predmetom tohto typu v Tekove je kalich z Lúčok z roku 1511 s datovaním na základni a menom Ježiša na nodusoch.⁸⁹

Súhrnne možno obdobie 15. a začiatku 16. storočia v Tekove hodnotiť ako zaujímavé obdobie modernizačných trendov. Do čisto latinskej nápisovej kultúry sa infiltrovala nemčina (v poradí druhý jazyk, podobne ako v iných regiónoch Uhorska), menia sa štýly písma (gotickú minuskulu strieda postupne ranohumanistická majuskula) a rímske číslice postupne nahrádzajú arabské. Podstatné je, že v tomto období sa epigrafická kultúra nerozvíjala len v najvýznamnejších kultúrnych centrách skúmaného regiónu, ale neskorostredoveké nápisy sú doložené už z 15 rôznych lokalít.⁹⁰ Napriek regionálnemu rozšíreniu stále jasne dominovali nápisy spojené s cirkevnými objednávateľmi pre cirkevné prostredie (kostoly).

Renesančná nápisová kultúra (2. tretina 16. storočia – polovica 17. storočia)

Obdobie po roku 1526 sa okrem osmanskej hrozby spája so šírením protestantizmu, ale aj s humanizmom a renesanciou a analogicky s udomácnením novovekých nápisových písem. Už spomenutá ranohumanistická majuskula, charakteristická využívaním aj nekapitálových tvarov, je priamym predchodcom v epigrafii najvýznamnejšieho humanistického písma, ktoré striktné kopíruje a dodržiava kánon antickej kapitály – pre (rano)novovekú kapitálu. Tá sa v epigrafickej oblasti stala postupne najrozšírenejším písmom novoveku. Minuskulné humanistické písmo sa v nápisovej oblasti objavovali menej, no môžeme ich nájsť napríklad na nástenných maľbách alebo grafiti. Humanistická minuskula je oživenou karlovsťou minuskulou obdobia 9. až 12. storočia a je zároveň doplnená o moderné (gotické) prvky. Pri grafiti sa môžeme stretnúť aj s rýchlejšim písmom – humanistickou kurzívou.⁹¹

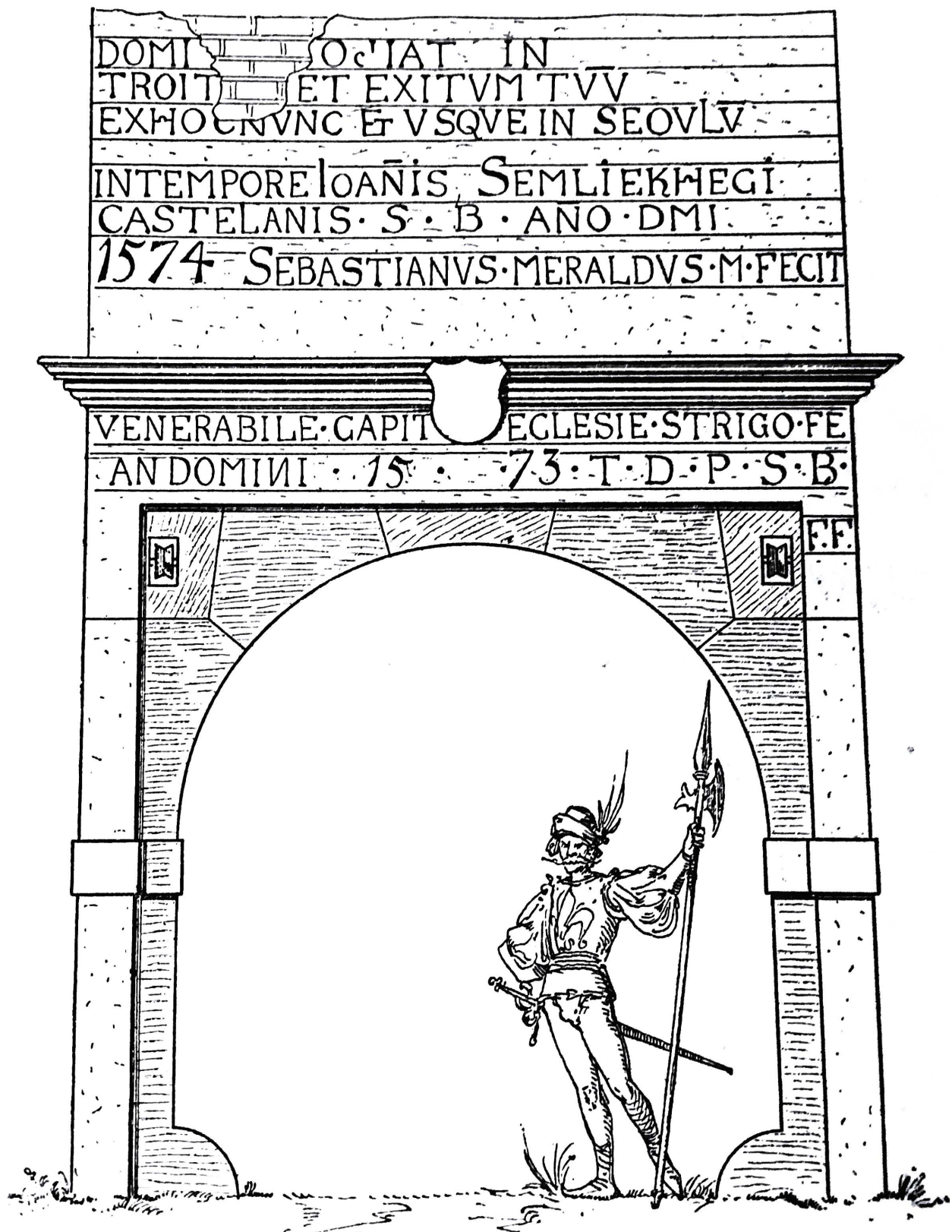
Ďalším znakom humanistického obdobia v Tekove je zvýšenie literárnej úrovne nápisov a opustenie predošlej strohej šablónovitosti gotických textov. Predovšetkým sepulkrálne nápisy začínajú vykazovať dosiaľ nevídanú umeleckú hodnotu, stretávame sa s odkazmi na antickú mytológiu, rôznymi kvetnatými prívlastkami alebo metaforami. Jedným z prvých príkladov sepulkrálneho memoriálneho nápisu s humanistickými odkazmi je text na krstiteľnici kremnického mešťana Krištofa Füssela z roku 1561, umiestnenej v Kostole sv. Kataríny.⁹²

⁸⁹ I) I / H / E / S / V / S. II) 1511. Litery na nodusoch boli vyhotovené ranohumanistickou majuskulou. CÓNOVÁ, Ilona. Gotické zlatnícke liturgické predmety na Slovensku. Diel I. Bratislava, 1999, s. 88. (Interný materiál PÚ SR).

⁹⁰ Brodzany, Bzenica, Hliník nad Hronom, Hronský Beňadik, Janova Lehota, Jastrabá, Jur nad Hronom, Kremnica, Ladomerská Vieska, Lúčky, Malé Kršteňany, Nová Lehota, Oslany, Zlaté Moravce, Želiezovce.

⁹¹ ŠEDIVÝ, Historické nápisy a ich nosiče, s. 80-85.

⁹² FVFSEL • POST SE HAEC MONVMENTA RELIQVIT DVM SIBI POSTREMVM VIDIT ADESSE DIEMVRBIHVICSERVIVITDVMMVNEREFVNGITVRAEQVIIVDICISADDICTVSCAESARIS OFFICYS TESTATOR CHRISTORHORVS / QVAE DANTVR AD VSVM MERCEDEM CERTE QVONDAM HABITVRA(M) SVAM • OBYT ANNO DOMINI M • D • LXI • DIE VERO XXVIII MENSIS AVGVSTI • IOAN(NES) SAPHOY AEDILIS • DIVI STEFHANI SCIVIT SACRVM / ECCL(ES)IAE VIENAE FECIT.

Obr. 3. Skica brány zaniknutého objektu pred portálom Baziliky minor sv. Benedikta (Hronský Beňadik, 1573/1574). (Zdroj: KNAUZ, A Garan-melletti, s. 55).

Nápis umelecky spomína na jeho posledné dni a rovnako sú v ňom vyzdvihnuté jeho zásluhy v mestskom magistráte. Krstiteľnica bola pôvodne darovaná farskému Kostolu Panny Márie, ktorý stál na námestí v Kremnici až do asanovania v roku 1880. Do Kostola sv. Kataríny na Mestskom hrade v Kremnici bola prenesená v roku 1886. Autorom pamiatky je Johannes Saphoy zo Salmansweileru, vedúci stavebnej huty Dómu sv. Štefana vo Viedni.⁹³ Ako príklad humanistických vplyvov na šľachtické sepulkrálie môžeme uviesť náhrobnú dosku Jána Topoľčianskeho (*Tapolcsány, Tapolczani*) z roku 1598. Menovaný je v nápise prirovnávaný k Achillovi a Hannibalovi a ozdobne je opísaná aj jeho odvaha a úspechy v boji proti Osmanom.⁹⁴

Raný novovek je nesporne aj obdobím s početnými vojenskými aktivitami, ktoré súviseli najmä s prítomnosťou Osmanov. Po bitke pri Moháči sa dramaticky zmenil prirodzený vývoj v krajine a južné oblasti dnešného Slovenska sa stávali dejiskom vojenských stretov. Územie Tekova sa dostalo do kontaktu s Osmanmi už v jeseni roku 1530, kedy boli rabované dediny v povodí Hronu a okolia Levíc, Vrábľov či Hronského Beňadika.⁹⁵ Aj v súvislosti s vojenskou hrozbou sa v regióne začalo so stavebnými prácami, ktorých postup bol dokumentovaný prostredníctvom krátkych nápisov a datovaní. Z roku 1530 evidujeme datovanie na tzv. Malej bráne kláštora v Hronskom Beňadiku.⁹⁶ V kláštornom komplexe prebehla tiež výstavba dnes už zaniknutého objektu pred portálom kláštorného chrámu, ktorý je zachytený na publikovaných skiciach Franza Storna⁹⁷ a Nándora Knauza.⁹⁸

⁹³ Bližšie k pamiatke: KIANIČKA, Daniel. Kremnický renesančný medailér Krištof Füssel a jeho tvorba [Online]. Macho & Chlapovič: Cykly. Kremnické medaily. Dostupné na internete: <<https://machochlapovic.com/sk/kremnicky-renesancny-medailer-kristof-fussel-a-jeho-tvorba>>. (spolu so súpisom Krištofových medailí); KIANIČKA, Daniel. Kremnica v ranom novoveku. Budmerice, 2020, s. 17.

⁹⁴ HIC IACET GENERO(SVS) AC EGRE(GIVS) DOMI(NVS) IOANNES TAPOLCZANI DE KIS TAPOLCZAN QVO(N)DA(M) BUDAE / CAPTIV(VS) CAPITA(NEVS) IN BOZOK VEGLES LAEVA / ET PARTIV(M) CISDANVB(IANA)RV(M) REGNIHVNGARIAE VICECAPITA(NEVS) OBIIT 1. DIE AVG(VSTI) 1598. // HOCCE TAPOLCZANE :(BELLATOR ATHLETA RVDOLPHI / CAESARIS): IN TVMVLO MORTE SOPORVS INEST / ILLE TAPOLCZANI TVRCARVM FVL MEN ET INGENS / SYDVS CHRISTIADVM MARTIS IMAGO DECENS / TESTIS ERIS BOZOK VEGLES LAEVA, AGRIA TESTIS CAPTIVOQ(VE) TVO TRVX BVDA TESTIS ERIS, / TV QVO(QVE) IAVRINVM QVOD CVM DEFENSAT AB HOSTE / TERNVS ERAT SVBTER COEDE PEREMPTVS EQVVS / EHEV PANNONICIS VBI NVNC VBI FIDVS ACHYLLES / HIC IACET HEV TELLVS HANNIBALE ORBA TVO.

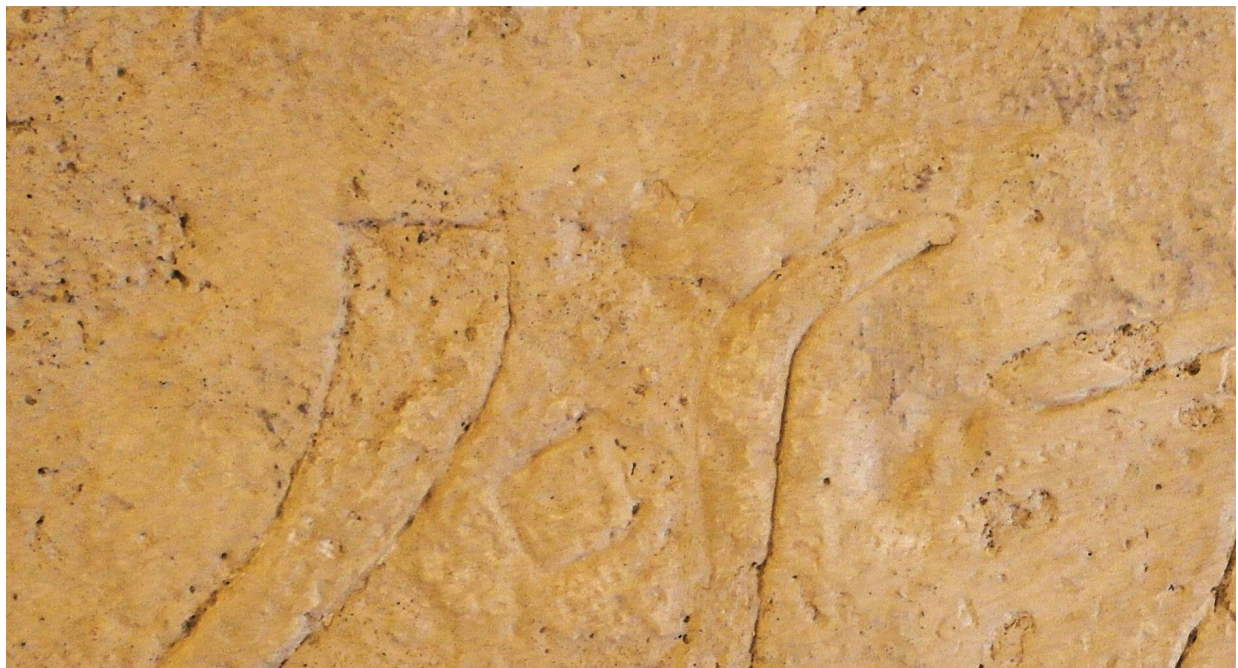
⁹⁵ LUKAČKA, Ján. Bezbranná krajina. Prvé osmanské plienenie juhozápadného Slovenska na jeseň roku 1530 ako dôsledok porážky pri Moháči. In GRÓFOVÁ, Mária – MALOVCOVÁ, Božena (zborník) – SŮRA, Pavel (CD-R) (eds.). Bitka pri Moháči – historický medzník v dejinách strednej Európy (490. výročie). Bratislava, 2016, s. 40-42.

⁹⁶ V súčasnosti sa nad bránou nachádza rok 1560, ktorý vznikol po nedávnej rekonštrukcii kláštorného komplexu. Rok 1530 je nad bránou zaznamenaný na fotografii z roku 1952. Archív PÚ SR, Zbierka negatívov. inv. č. neg. 1069/16, Zelms 1952. Rovnako sa o tomto roku nad bránou zmiňuje literatúra, napr.: HARMINC, Ivan et al. Súpis pamiatok na Slovensku I. A – J. Bratislava, 1967, s. 460; MENCL, Václav. Kláštor sv. Beňadika nad Hronom. In Vlastivedný časopis, 1966, roč. 15, č. 4, s. 159.

⁹⁷ GAJDOŠ, Jozef. Hronskobeňadický kláštor a jeho prestavba Franzom Stornom. Hronský Beňadik, 2018, s. 35.

⁹⁸ KNAUZ, A Garan-melletti, s. 55.

Objekt plnil funkciu brány s padacím mostom a o jeho výstavbe informovali dva nápisy z rokov 1573 a 1574, ktoré obsahovali aj informáciu o vtedajšom kastelánovi Jánovi Semliekhegiovi a staviteľovi Sebastiánovi Meraldovi.⁹⁹ Krstné meno staviteľa nachádzame tiež na fragmentárne zachovalom nápise na preklade portálu v južnej bašte opevnenia kláštora z roku 1572.¹⁰⁰ V južnej bašte je vpravo za vstupom dochované aj vyryté datovanie 1574, ktoré je zatiaľ prvým známym grafiti-nápisom v Tekove. Tento typ expresívneho vyhotovenia nápisu je základným indikátorom rozširujúcej sa gramotnosti. Autormi grafiti bývali často sociálne elity, no v 16. a 17. storočí možno predpokladať aj autorov z nižších spoločenských vrstiev. Prvé známe tekovské grafiti patria medzi pomerne neskoré, keďže tento typ nápisov sa na území dnešného Slovenska pravidelnejšie objavuje už od 15. storočia.¹⁰¹

*Obr. 4. Prvé dochované datovanie vyhotovené formou grafiti v Tekove (Hronský Beňadik, 1574).
Za umožnenie dokumentácie ďakujem správe kláštora. (Foto: autor, 2020).*

Nápisy dokumentujúce stavebné aktivity zo 16. storočia nachádzame aj na kremnickom barbakáne, kde sú umiestnené datovania z roku 1539, na kamennom

⁹⁹ I) VENERABILE CAPIT(VLVM) ECCLESIE STRIGO(NIENSIS) FE(CIT) / AN(N)O DOMINI 1573 T(HOMAS) D(OMBRENSIS) P(REFECTVS). S(ANCTI). B(ENEDICTI). / F(IERI) F(ECIT). II) DOMI[NVS CVST]JODIAT IN / (INTR)TROIT(VM) AC EXITVM TVVM / EX HOC NVNC ET VSQVE IN SEOVLV / IN TEMPORE IOAN(N)IS SEMLIEKHEGI / CASTELANIS S(ANCTI) B(ENEDICTI) AN(N)O D(O)M(IN)I / 1574 SEBAS-TIANVS MERALDVS M(E) FECIT. KNAUZ, A Garan-melletti, s. 55. Predlohou pre začiatok druhého nápisu je Žalm 121:8, nápis obsahuje chybné zapísané slovo SECVLVM ako SEOVLV.

¹⁰⁰ [- - -]NE MICHAEL DO[- - -] / [- - -]HE PREFECTVS S(ANCTI) B(ENEDICTI) ET M P / [- - -] ECEL S(TRIGONIENSIS) F(IERI) F(ECIT) [1]572 SEBA(S)TIA(NVS) IE[- - -].

¹⁰¹ Bližšie ku grafiti napr.: ŠEDIVÝ, Historické nápisy a ich nosiče, s. 245-249; ČOVAN, Miroslav. Latinské graffiti nápisy. In Hortus Graeco-Latinus Cassoviensis III: zborník príspevkov z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky. Košice, 2020. s. 120-126.

portáli nájdenom na hrade Revište z roku 1547,¹⁰² na bráne do Levického hradu z roku 1571¹⁰³ a na dnes už neexistujúcom nápise z hradu Hrušov, ktorý pochádzal z roku 1585.¹⁰⁴

Obr. 5. Príklad nápisu s odkazom na osmanské boje – Mortuárium Žigmunda Dóczyho informujúce o osmanskom pustošení Žarnovice (Ladomerská Vieska, 1647). Za umožnenie dokumentácie ďakujem pánovi farárovi z Ladomerskej Viesky. (Foto: autor, 2020).

Výborným epigrafickým prameňom odkazujúcim na protiosmanské boje sú nápisy na šľachtických sepulkráliách, ako už bolo prezentované na náhrobnej doske z Jána Topoľčianskeho z Topoľčianok. Druhý, obsahovo blízky nápis, sa nachádza na mortuáriu v Kostole Všetkých svätých v Ladomerskej Vieske. Mortuárium dal zhotoviť na pamiatku Žigmunda Dóczyho z Veľkej Lúče jeho brat Melichar.

¹⁰² N(ICOLAVS) // D(OCZY) / 15//47.

¹⁰³ MAGNIFICUS D(OMI)N(V)S / STEPHANUS DOBO DE / RUZKA COMES BARS(SENSIS) / MEDIO LADISLAI DE / LEKEMER FRATRIS / SUI FIERI FECIT AN(N)O / DOMINI MVLXXI.

¹⁰⁴ GENEROSVS DOMINVS JOANNES TAPOLTSANY, ARCEM HANC AEDIF(II)CARI FECIT ANNO 1585. BÓNA, Martin. Stavebno-historický prieskum hradu Hrušov a metodický prístup k jeho konzervácií v r. 1928 – 1930. In *Archaeologia historica*, 1994, roč. 19, č. 1, s. 222.

Emotívny nápis informuje o osmanskom pustošení Žarnovice, zajatí Žigmundovej manželky Eufrozíny a jeho následnej beznádeji, ktorá viedla až k dobrovoľnému ukončeniu života pod „tureckou rukou“.¹⁰⁵ Nepriamu súvislosť s vojenskými aktivitami a neblahým vývojom v tomto období môžeme nájsť aj na didaktickom nápise z Jastrabej, ktorý upozorňuje na každodennú blízkosť smrti.¹⁰⁶

Od 2. polovice 16. storočia sa čoraz viac stretávame v nápisoch s mešťanmi ako objednávateľmi pamiatok, čo svedčí predovšetkým o ich ekonomickej sile a rovnako kultúrnom rozhlade. Drvivá väčšina epigrafických pamiatok viažucich sa na mestské prostredie v Tekove v 16. storočí pochádza z Kremnice. Okrem krsiteľnice Krištofa Füssela z roku 1561 máme zachované nápisy súvisiace s mešťanmi napríklad z formy na pečenie oblátok z roku 1570, vyhotovené pre Georga (Juraja) Freiseisena a jeho manželku Reginu (dnes Múzeum mesta Bratislavy)¹⁰⁷ alebo tiež nápis na Zvone Urban z hodinovej veže Mestského hradu v Kremnici z roku 1588, obsahujúci meno donátora Wolfganga Leinera, v tej dobe mestského prisažného.¹⁰⁸ Najväčší rozkvet sebarepresentácie kremnických mešťanov prostredníctvom nápisov nastal na začiatku 17. storočia. Vo väčšej miere sa začalo s vyhotovovaním náhrobných dosiek či nápisových tabúl umiestnených na stenách Kostola sv. Kataríny. Práve nemeckí mešťania so sebou zrejme do Kremnice priniesli najvyužívanejšie postgotické nápisové písmo – fraktúru.¹⁰⁹ Tá sa objavovala v nápisovej oblasti takmer výlučne len v okruhu ľudových jazykov až do 19. storočia. Hneď prvá nápisová pamiatka z roku 1603, ktorá bola vyhotovená fraktúrou, je aj dobrým príkladom mešťianskej mobility. Táto náhrobná doska patrila už spomenutému Jurajovi Freiseisenovi, ktorý bol pôvodne z Korutánska a do Kremnice sa presťahoval až ako 45-ročný.¹¹⁰ V stredoeurópskom priestore sa fraktúra používa približne od polovice 16. storočia. Písmo prebralo spôsob

¹⁰⁵ + SP(ECTAB)ILIS AC MAG(NIFICVS) D(OMI)N(VS) D(OMI)N(VS) SIGMVND(VS) DOCZY DE NAGY LVCZE LIBER BARO(N) ARCIVM SASKOE ET REVISTYE, IN VIZOVICZ GALOS BAAR ET SARFIA / D(OMI)N(VS) QVI IN HORRIBILI ZERNOVIENSIVM A SAEVISSIMO TVRCA DE POPVLATIONE CAPTVS VNA CVM VXORE EVFROSINA KAYZERIN / ILLA QVIDEM ABLATA IPSE ETIAM MIRE TENTATVS VERVM INFIRMITATE GRAVAT(VS) POST ABLATAM VITAE SOCIAM ET / AMISSAS FACVLTATES ETIAM VITAM SIBI AVFER(R)I BRACHIO TVRCICO VLTRO GENEROSE EXPOSTVLAVIT ANNO 1647 / Die 4. AV(GVSTVS) AETATIS SVAE 45. CVI MOEST(VS) FRATER NATV SENIOR AFFICI CVRAVIT S(P)ECTABILIS A(C) M(AGNIFICVS) D(OMINVS) D(OMINVS) M(ELCHIOR) D(OCZY) ETC.

¹⁰⁶ MEMENTO HOMO MORI. Tesaný nápis z 2. polovice 16. storočia, ktorý sa nachádza na nároží Kostola sv. Michala.

¹⁰⁷ KIANIČKA, Kremnica v ranom novoveku, s. 226.

¹⁰⁸ I) • • DANTE DEO HONITVS • CONSVLE • VOLFGANGO • LEINER • CONFRACTA • RECEPI • SVAVES • ATQVE • NOVOS / • • SANCTAQVE • VOTA • • VENI • • • • • HOS • O • TVRBA • DEI • VIGILI • DVM • PERCIPI • AVRE • AD • STVDIVM • CHRISTI. II) 1588 // MDLXXXVII. III) MIDT GOTTES / HVLF PETER / GRAF GOS(S) MICH. Nápis obsahuje aj zaujímavé dvojité datovanie arabskými a rímskymi číslicami, rovnako kartušu s nemeckým textom odkazujúcim na zvonolejára. V nápise sa nachádzajú nesprávne vyhotovené slová: SONITVS – HONITVS, NOS – HOS, MIT – MIDT a HILF – HVLF.

¹⁰⁹ Prvé tendencie k transformácii gotického písma na postgotické nachádzame v Tekove už v 1. polovici 15. storočia, na Pašiovom oltári z Hronského Beňadika, kde autor Tomáš z Kluže vyhotovil niektoré verzálky s miernou dekonštrukciou.

¹¹⁰ Do Kremnice sa mal Juraj, už ako šľachtic (titul získal v roku 1569), presťahovať v roku 1585 z Raurisu (Rakúsko). Ešte v tomže roku bol vymenovaný do funkcie správcu erárneho banského

zápisu z gotickej minuskuly a konkrétne tvary z gotickej bastardy. Verzálky pochádzajú z neskorogotických písem, sú dekonštruované, často majú tzv. slonie choboty, tvary malých písmen sú odvodené z gotickej bastardy a na vrcholoch a pätkách sa objavujú štiepenia.¹¹¹

V súbore renesančných epitafov v Kostole sv. Kataríny za zmienku určite stojí jedna pamiatka, ktorá vyniká svojou umeleckou hodnotou. Ide o náhrobnú dosku Juraja Fleischa a Wolfganga Fleischa z roku 1618.¹¹² Jej vyhotovenie je pripisované augsburskému sochárovi Krištofovi Murmannovi na základe sochárskeho štýlu aj na základe kontaktov s Jurajovou manželkou Evou Máriou, po tom, čo sa v roku 1626 stala abatišou benediktínskeho kláštora v Salzburgu.¹¹³ Okrem skupiny renesančných epitafov na Kostole sv. Kataríny¹¹⁴ evidujeme nápisové pamiatky aj na meštianskych domoch.¹¹⁵

Vplyv na kultúrny vývoj regiónu v novoveku mal samozrejme aj prienik Lutherových myšlienok. Nástup protestantizmu je všeobecne v európskom epigrafickom kontexte dôležitý aj z dôvodu premeny interiérov katolíckych kostolov. Dramatické vyprázdňovania chrámov, podobné ako v Nemecku alebo Holandsku v 16. storočí, sa v našom regióne však nediali.¹¹⁶ Evidujeme tu skôr opačnú kvantitatívnu zmenu, ktorú spôsobil už spomenutý rozmach sepulkrálnych pamiatok v mestskom, prevažne už evanjelickom prostredí.¹¹⁷ Zmenu evidujeme aj v obsahovej stránke nápisov. Najrozšírenejšími príkladmi nápisov odkazujúcich na evanjelickú vieru bývajú nápisy na zvonoch typu *Soli Deo Gloria*,¹¹⁸ prípadne ich variácie.¹¹⁹

podniku. V roku 1587 vlastnil v Kremnici dom a v roku 1595 bol zvolený do vnútornej mestskej rady. Bližšie: KIANIČKA, Kremnica v ranom novoveku, s. 447-451.

¹¹¹ ŠEDIVÝ, Historické nápisy a ich nosiče, s. 86.

¹¹² I) Diß Epitaphium hat machen und aüfrichten lassen / züe ihreß herrn Immer we-hrender gedachtünß die Edle / frau Eüa maria // fleischin von Ler/chenberg ge//borne Rettin/gerin // Wittib. II) I(HESVS) N(AZARENVS) R(EX) I(VDAEORVM). III) hie ünder rühet der Röm(ische) Khaÿ(serlicher) Maÿ(estät) Rath / vnd vnder Cammergraß in hüngarischen perckstetten herr / Georg fleisch von Lerchenperg, welcher den • 6 • December 1617 Jahr von / dieser Müehseligen weldt abgefördert worden, Neben denselben ligt aüch sein / vetter Wolfgang fleisch von Lerchenperg der den, 28, September 1618 Jahre / züe Prespürg in Römisch Catholischn gläuben verschieden in / denen der Allmächtige Gott Wolle gnedig vnd Barmhertzig / sein vnd ain fröliche aüfferstehung verleihen / Amen.

¹¹³ BALÁŽOVÁ, Barbara. Epitaf Georga Fleischa von Lerchenberg a Wolfganga Fleischa von Lerchenberg. In RUSINA, Ivan et al. Renesancia. Bratislava, 2009, s. 790.

¹¹⁴ Bližšie k epitafo: KIANIČKA, Epitafy na Kostole sv. Kataríny v Kremnici, s. 10-17.

¹¹⁵ Napr.: nápisová tabuľa v dome Hansa Richtschlosa z roku 1624. Archív PÚ SR, Zbierka negatívov, inv. č. neg. 95 251, Celle 1983; BARDOLY, István – CSENGEL-PLANK, Ibolya (eds.). A „szentek fuvarosa” Divald Kornél felső-magyarországi topográfiaja és fényképei 1900 – 1919. Budapešť, 1999, s. 139. Datovanie 1638 na reliéfe erbu nachádzajúcom sa na poschodí domu č. 38. Archív PÚ SR, Zbierka negatívov, inv. č. neg. 136 755, Müller 2001.

¹¹⁶ BALÁŽOVÁ, Barbara. Stredoslovenské banské mestá po roku 1526 – príbeh umenia, renesancie alebo reformácie? In RUSINA, Ivan et al. Renesancia. Bratislava, 2009, s. 49-50.

¹¹⁷ Výnimku nachádzame napríklad na spomenutom epitafe Juraja a Wolfganga Fleischovcov, kde je zdôraznená Wolfgangova rímskokatolícka konfesia.

¹¹⁸ ČOVAN, Miroslav. Historické nápisy zo Šariša do roku 1650. Martin, 2016, s. 34.

¹¹⁹ Napr.: Kosorín, Kostol sv. Ladislava: SOLI DEO HONOR ET GLORIA. ANNO DOMINE 1624 (správne DOMINI). Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, KINKA, Pôvodcovia zvonov, s. 99.

Záver

Nápisový fond Tekova skromnejšiu kvantitu pamiatok vynahrádza kvalitou. Už prvé neskorostredoveké nápisy na maľbách zo Želiezoviec a neskoršie nápisové pamiatky na mobiliári významného cirkevného centra v Hronskom Beňadiku svojou jedinečnosťou zreteľne obohacujú stredoveký nápisový fond z územia dnešného Slovenska. Pašiový oltár z Hronského Beňadika patrí medzi skvosty gotického umenia v širokom okolí a vďaka neobyčajne početným nápisovým páskam plní dôležitú úlohu pri analýze vývoja gotickej nápisovej minuskuly. Jedným z najvýznamnejších stredovekých umeleckých centier Tekova bola dielňa Majstra z Kremnice, ktorá obohatila región o prvé humanistické nápisové písma už v poslednej štvrtine 15. storočia. Na začiatku 16. storočia sa stretávame s majstrami aj zo západnej Európy, ktorí prinášali nové kultúrne impulzy, v tomto kontexte môžeme spomenúť prvé použitie nemeckého jazyka na vitráži od sklenára Jakuba Kistenfigera z Mníchova. Napriek nepriaznivej situácii na juhu Tekova po bitke pri Moháči sa vďaka hospodárskej sile severu regiónu formovanie nápisovej kultúry nespomalilo. Raný novovek bol v znamení zvýšeného vplyvu miest a tam žijúcej nemecky hovoriacej komunity. Súbor epitafov z Kostola sv. Kataríny v Kremnici predstavuje základ štúdia formovania novovekých písem v Tekove. Geografická poloha regiónu tiež predurčuje výskyt epigrafických nosičov ovplyvnených osmanskými vojnami. Odkazy na ne nachádzame v sepulkrálnych textoch alebo nepriamo na nápisoch dokumentujúcich opevňovacie práce. Nasledujúce obdobie po roku 1650 bolo charakteristické najmä výrazným kvantitatívnym nárastom pamiatok a domácimi autormi. Nápisy nachádzame vo väčšej miere na predmetoch dennej potreby a od začiatku 18. storočia na „všadeprítomnej“ drobnej architektúre.

Oproti ostatným regiónom Slovenska však musíme konštatovať, že nápisový fond Tekova je pravdepodobne aj vzhľadom na nepriaznivé historické udalosti (najmä vojenské aktivity) zachovaný v menšej miere a evidujeme aj kvalitatívne oneskorenia. Kvantitatívnu striedmosť nachádzame najmä v južnej polovici Tekova, kde sa oproti severu nachádza ani nie polovica zachovaných nosičov. Po kvalitatívnej stránke je vo viacerých prípadoch zreteľné neskoršie využívanie špecifických techník zhotovovania nápisov, použitých nosičov či ľudových jazykov.¹²⁰

¹²⁰ Prvé nápisy typu grafiti evidujeme na území dnešného Slovenska už v 14. storočí na nástennej maľbe v Jakubovanoch. ČOVAN, *Historické nápisy zo Šariša*, s. 69. Z polovice 15. storočia evidujeme grafiti dokonca už v českom jazyku na stene Jasovskej jaskyne. ŠEDIVÝ, *Historické nápisy a ich nosiče*, s. 248-249. Zatiaľ čo v Tekove máme prvé známe grafiti až z 2. polovice 16. storočia. Rovnako sa v Tekove podstatne neskôr stretávame so štandardnými sepulkrálnymi nápismi (až na konci 16. storočia), pričom ich na území Slovenska evidujeme už v 14. storočí. ŠEDIVÝ, *Historické nápisy a ich nosiče*, s. 190; ČOVAN, Miroslav, *Nápisová kultúra miest Pentapolitany v stredoveku*. In *Mesto a dejiny*, 2018, roč. 7, č. 1, s. 66. Podobne je to napríklad aj pri nápisoch na zvonoch, prvý známy zvon s nápisom z Tekova datujeme do polovice 15. storočia a napríklad v Šariši evidujeme nápis na zvone už z roku 1375. ČOVAN, *Historické nápisy zo Šariša*, s. 71. S prvým ľudovým jazykom v epigrafickej oblasti Tekova (nemčinou) sa stretávame okolo roku 1510. Na území dnešného Slovenska sa nemčina v epigrafickej oblasti sporadicky objavuje už od začiatku 15. storočia. Ďalšie ľudové jazyky (slovenčina, čeština a maďarčina) sa u nás vysky-

Zoznam použitých prameňov a literatúry:

Archívy:

- Slovenský národný archív v Bratislave, filmotéka II – Archív Ostrihomského arcibiskupstva.
Archív Pamiatkového úradu SR, zbierka výskumných správ, fond reštaurátorských správ, zbierka negatívov.
Farský archív Ladice.
Tekovské múzeum v Leviciach, evidencia zbierok Tekovského múzea.

Publikované pramene:

- JUCK, Ľubomír. Výsady mies a mestečiek. Bratislava, 1984.
MARSINA, Richard (ed.). Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislava, 1971.
TOMISA, Ilona. Visitatio Canonica, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Batthyány József esztergomi érsek idejéből 1776 – 1779. Budapešť, 1997.

Dobová tlač:

- JACOBUS DE VORAGINE. Legenda Aurea. Matthias Huss, 1487.
LIPOMANI, Aloysii. De vitis sanctorum. Pars secunda. Lovanium, 1564.
Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis pro anno saeculari MDCCCLXXVI. Neosolii typis Philippi Machold, 1876.

Monografie a zborníky ako celok:

- BARDOLY István – CSENGEL-PLANK Ibolya (eds.) A „szentek fuvarosa” Divald Kornél felső-magyarországi topográfiaja és fényképei 1900 – 1919. Budapešť, 1999.
CIDLINSKÁ, Libuše. Gotické krídlové oltáre na Slovensku. Bratislava, 1989.
CÓNOVÁ, Ilona – GAJDOŠOVÁ, Ingrid – LACKOVÁ, Desana. Vitráže na Slovensku. Bratislava, 2006.
ČOVAN, Miroslav. Historické nápisy zo Šariša do roku 1650. Martin, 2016.
DVOŘÁKOVÁ, Vlasta. – KRÁSA, Jozef. – STEJSKAL, Karel. Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. Bratislava, 1978.
GAHÉR, František. Historické nápisy z Nitrianskej stolice do roku 1650. Bratislava, 2023.
GAJDOŠ, Jozef. Hronskobeňadický kláštor a jeho prestavba Franzom Stornom. Hronský Beňadik, 2018.
HARMINC, Ivan et al. Súpis pamiatok na Slovensku I. A – J. Bratislava, 1967.
HARMINC, Ivan et al. Súpis pamiatok na Slovensku II. K – P. Bratislava, 1968.
HUNKA, Ján – KOLNÍKOVÁ, Eva. Nálezy mincí na Slovensku IV. Nitra, 1994.
HÚŠČAVA, Alexander. Dejiny a vývoj nášho písma. Bratislava, 1951.
CHMELÍK, Martin (ed.). Mestský hrad v Kremnici. Kremnica, 2014.
ILKÓ, Kristína. Stredoveké nástenné maľby kostola svätého Jakuba staršieho v Želiezovciach. Rožňava, 2018.
KIANIČKA, Daniel. Kremnica v ranom novoveku. Budmerice, 2020.
KLOOS, Rudolf M. Einführung in die Epigraphik des Mittelalters und der frühen Neuzeit. Darmstadt, 1992.

tovali v epigrafickej oblasti skôr sporadicky. ŠEDIVÝ, Juraj. Čeština, slovenčina a maďarčina na stredovekých nápisoach zo Slovenska. In VIRŠINSKÁ, Miriam (ed.). Vita historiae dedicata: zborník štúdií venovaný životnému jubileu prof. PhDr. Júliusa Bartla, CSc. Bratislava, 2018, s. 127.

- KNAUZ, Nándor. A Garan-melletti (sic!) Szent-Benedeki apátság. Budapest, 1890.
- MATUNÁK, Michal. Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnica. Kremnica, 1928.
- NEMEŠ, Jaroslav. Kodex von Neutra. Geistliche Erbschaft der italienisch-griechischen Mönche und ihrer Nachfolger von Aachen. Győr, 2007.
- RADOCSAY, Dénes. Gotische Tafelmalerei in Ungarn. Budapest, 1963.
- RADOCSAY, Dénes. Wandgemälde im mittelalterlichen Ungarn, Budapest, 1977.
- RATKOŠ, Peter. Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Bratislava, 1964.
- RUTTKAY, Alexander. Umenie kované v zbraniach. Bratislava, 1978.
- SITÁR, Tomáš. Osídlenie Tekovskej stolice v stredoveku. Krná, 2020.
- STOKLASOVÁ, Dana. Dejiny Benediktínskeho opátstva v Hronskom svätom Beňadiku do roku 1565. Trnava, 2015.
- ŠEDIVÝ, Juraj. Historické nápisy a ich nosiče. Bratislava, 2018.
- ŽUDEL, Juraj. Stolice na Slovensku. Bratislava, 1984.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

- AVENARIUS, Alexander – LUKAČKA, Ján. Slovensko v období vrcholného a neskorého stredoveku. Kultúrno-historické súvislosti. In BURAN, Dušan et al. Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Bratislava, 2003, s. 13-33.
- BALÁŽOVÁ, Barbara. Epitaf Georga Fleischa von Lerchenberg a Wolfganga Fleischa von Lerchenberg. In RUSINA, Ivan et al. Renesancia. Bratislava, 2009, s. 789-790.
- BALÁŽOVÁ, Barbara. Stredoslovenské banské mestá po roku 1526 – príbeh umenia, renesancie alebo reformácie? In RUSINA, Ivan et al. Renesancia. Bratislava, 2009, s. 49-60.
- BARTLOVÁ, Milena. Pašiový oltárny triptych z Hronského Beňadika. In BURAN, Dušan et al. Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Bratislava, 2003, s. 698-699.
- BÁTORA, Jozef. Epigrafická pamiatka v Nevidzanoch. In Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1977. Nitra, 1978, s. 30-33.
- BÓNA, Martin. Stavebno-historický prieskum hradu Hrušov a metodický prístup k jeho konzervácii v r. 1928 – 1930. In Archaeologia historica, 1994, roč. 19, č. 1, s. 215-227.
- BOTEK, Andrej. Veľkomoravské kontexty v ranostredovekej sakrálnej architektúre na Slovensku. In Historický časopis, roč. 64, č. 3, 2016, s. 385-400.
- ČEPELA, Vladimír. Pašiový oltárny triptych z Hronského Beňadika vo svetle vývoja militiárií. In Vojenská história, 2010, roč. 14, č. 1, s. 12-32.
- ČOVAN, Miroslav. Nápisová kultúra miest Pentapolitany v stredoveku. In Mesto a dejiny, 2018, roč. 7, č. 1, s. 63-82.
- ČOVAN, Miroslav. Latinské graffiti nápisy. In Hortus Graeco-Latinus Cassoviensis III: zborník príspevkov z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky. Košice, 2020, s. 120-126.
- HUSKOVÁ, Ľudmila. Mestský hrad v Kremnici – národná kultúrna pamiatka. In Pamiatky a múzeá, 2001, č. 3, s. 28-32.
- JÉKELY, Zsombor. Painting at the Court of Emperor Sigismund: The Nuremberg Connections of the Painter Thomas de Coloswar. In Acta Historiae Artium, 2017, roč. 58, č. 1, s. 57-83.
- KIANIČKA, Daniel. Epitafy na Kostole sv. Kataríny v Kremnici. In Kremnický letopis, 2006, roč. 5, č. 2, s. 10-17.
- KOLNÍKOVÁ, Eva. Súpis mincí uložených v Archeologickom ústave SAV v Nitre. In Študijné zvesti AÚ-SAV, 1956, roč. 1, s. 34-70.

- LUKAČKA, Ján. Bezbranná krajina. Prvé osmanské plienenie juhozápadného Slovenska na jeseň roku 1530 ako dôsledok porážky pri Moháči. In GRÓFOVÁ, Mária – MALOVCOVÁ, Božena (zborník) – SŮRA, Pavel (CD-R) (eds.). Bitka pri Moháči – historický medzník v dejinách strednej Európy (490. výročie). Bratislava, 2016, s. 36-48.
- LUKAČKA, Ján. Starý Tekov. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján et al. Lexikon stredovekých miest na Slovensku. Bratislava, 2010, s. 488-494.
- MENCL, Václav. Kláštor sv. Beňadika nad Hronom. In Vlastivedný časopis, 1966, roč. 15, č. 4, s. 147-160.
- PIETA, Karol. Včasnostredoveké mocenské centrum Bojná – výskumy v rokoch 2007 – 2013. In Bojná 2: nové výsledky výskumov včasnostredovekých hradísk. Nitra, 2015, s. 9-43.
- PLEVA, Peter. Numizmatika v zbierkach Tekovského múzea. In Zborník Tekovského múzea v Leviciach, 2010, roč. 8, s. 168-190.
- REISZIG, Ede. Bars vármegye története. In BOROVSZKY, Samu (ed.). Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye. Budapest, 1903, s. 293-427.
- SLIVKA, Michal. Inskripcie v stredovekom archeologickom materiáli z územia Slovenska I. Archaeologia historica, 2017, roč. 42, č. 2, s. 819-847.
- SZERÉMI. Tapolcsányi János sírköve Kis-Tapolcsányban. In Turul, 1890, roč. 8, č. 3, s. 131-132.
- ŠEDIVÝ, Juraj. Čeština, slovenčina a maďarčina na stredovekých nápisoch zo Slovenska. In VIRŠINSKÁ, Miriam (ed.). Vita historiae dedicata: zborník štúdií venovaný životnému jubileu prof. PhDr. Júliusa Bartla, CSc. Bratislava, 2018, s. 115-128.
- ŠEDIVÝ, Juraj. Epigrafické výskumy na Slovensku. In ŠEDIVÝ, Juraj et al. Latinská epigrafia. Dejiny a metodika výskumu historických nápisov zo Slovenska. Bratislava, 2014, s. 47-63.
- ŠEDIVÝ, Juraj. Písmo na stredovekých zvonoch z územia Slovenska. In Monument revue, 2015, roč. 4, č. 2, s. 26-34.
- ŠEDIVÝ, Juraj. Stredoveké mestá na Slovensku a ich pragmatická (diplomatická) písomná kultúra. In HRDINA, Jan – JÍŠOVÁ, Kateřina (eds.). Úřední písemná kultura v Českých a Moravských městech ve středověku a raném novověku. Praha, 2018, s. 79-128.
- ŠEDIVÝ, Juraj. Ukryté v písme. K datovaniu stredovekých pamiatok na základe ich nápisov. In Byzantinoslovaca 1, Bratislava, 2006, s. 244-252.
- ŠTEFÁNIK, Martin. Kremnica. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján et al. Lexikon stredovekých miest na Slovensku. Bratislava, 2010, s. 217-218.
- ŠTEFÁNIK, Martin. Nová Baňa. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján et al. Lexikon stredovekých miest na Slovensku. Bratislava, 2010, s. 294-306.
- ŠUGÁR, Martin. Oltár Ukrižovania z Hronského Beňadika. In BURAN, Dušan et al. Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Bratislava, 2003, s. 714-715.
- ŽÁRY, Juraj. Umenie neskorogotickej klenby: sakrálna architektúra stredoslovenských banských miest. In BURAN, Dušan et al. Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Bratislava, 2003, s. 304-324.
- ŽIGO, Pavol. Neznámy text na plakete z Bojne. In Historický časopis, 2014, roč. 62, č. 1, s. 3-17.

Nepublikované práce:

- CÓNOVÁ, Ilona. Gotické zlatnícke liturgické predmety na Slovensku, Diel I. Bratislava, 1999 (Interný materiál PÚ SR).
- KOREKÁČ, Ján. Epigrafické pamiatky v severnom Tekove (diplomová práca). Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2021.

SRNKOVÁ, Jana. Epigrafické pamiatky okresu Prievidza do roku 1800 (diplomová práca). Brno: Masarykova univerzita v Brne, 2018.

ŠUGÁR, Martin. Tabuľová maľba neskorej gotiky v stredoslovenských banských mestách (dizertačná práca). Praha: Univerzita Karlova v Prahe, 2011.

ZÁREVŮCKY, Anton. Katalóg farností a kostolov banskobystrického biskupstva. 1976 (rukopis).

Internetové zdroje:

KIANIČKA, Daniel. Kremnický renesančný medailér Krištof Füssel a jeho tvorba.[online] Macho & Chlapovič: Cykly. Kremnické medaily. [cit. 27-2-2022] <<https://machochlapovic.com/sk/kremnicky-renesancny-medailer-kristof-fussel-a-jeho-tvorba>>.

Počet slov: 11 225

Počet znakov (vrátane medzier): 78 925